

ΘΑΝΑΣΗΣ ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΑΔΗΣ
Δρ. Φιλοσοφίας Παν/μίου Ιωαννίνων

ΓΛΩΣΣΑ ΚΑΙ ΜΟΡΦΕΣ ΖΩΗΣ: Αποτίμηση του Έστερου Βιτγκενσταϊνικού Έργου

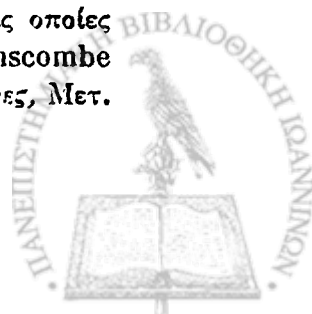
ΤΑ ΓΛΩΣΣΙΚΑ ΠΑΙΓΝΙΑ ΚΑΙ Η ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗ ΤΩΝ ΕΝΝΟΙΩΝ

I

Η έκφραση γλωσσικό παίγνιο (*Sprachspiel*, language-game) εμφανίζεται στον Wittgenstein κατά την ύστερη περίοδο της φιλοσοφικής του δραστηριότητας¹. Ο βιεννέζος φιλόσοφος χρησιμοποιεί τα γλωσσικά παίγνια για να αναδείξει τον τρόπο λειτουργίας της γλώσσας στο επίπεδο της εκφοράς των εννοιών και η επιλογή τους σε σχέση με τη γλώσσα δεν γίνεται τυχαία. Το κοινό σημείο του παιγνίου και της γλώσσας είναι η κανονιστικότητα (*normativity*), δηλαδή το θέτει κανόνες στη σκέψη και στην πράξη. Όπως ένα παίγνιο, έτσι και η γλώσσα συγκροτείται από κανόνες, οι οποίοι απαρτίζουν τη γραμματική και αποτελούν κριτήρια ορθότητας του νόηματος. Η έννοια της γραμματικής, κατά τον Wittgenstein, επικεντρώνει την προσοχή μας στο ότι το να μιλάμε μια γλώσσα σημαίνει «συμμετοχή σε μια κανονιστική διαδικασία» (*Φιλοσοφική Γραμματική-ΦΓ 133*), όπως επίσης και στο ότι το να ακολουθούμε τους κανόνες είναι το θεμελιώδες συγκροτησιακό στοιχείο για τα γλωσσικά παίγνια. Οι κανόνες καθορίζουν τι είναι ορθό και τι έχει νόημα να λέγεται μέσα στη γλώσσα ή να ορίζεται από το παίγνιο.

Στην πρώιμη φιλοσοφική περίοδο του *Tractatus (TLP)* η έννοια της απεικονιστικότητας (*Abbildung*, pictoriality) ήταν καθοριστική για τις λέξεις της γλώσσας οι οποίες θεωρούνταν ότι αποκτούν το νόημά τους με το να απεικονίζουν την πραγματικότητα (*TLP 2.1-2.15*). Κάθε λέξη απεικόνιζε ένα αντικείμενο του κόσμου και η λογική μορφή (*logische Form*, *logical form*) που ήταν ο όρος της απεικονιστικότητας ήταν κρυμμένη και

1. «Το σύνολο που αποτελεί από τη γλώσσα και τις δραστηριότητες με τις οποίες είναι συνυφασμένη»: L. Wittgenstein, *Philosophical Investigations*, G. Anscombe and R. Rhees (ed.), Oxford, Blackwell, 1958. Ελλ. Μετ.: *Φιλοσοφικές Έρευνες*, Μετ. Π. Χριστοδουλίδη, Αθήνα, Παπαζήσης, 1977, παρ. 7.

άφατη. Αυτό δεν σημαίνει ότι δεν υπάρχουν κανόνες στην απεικονιστική μέθοδο του *Tractatus*, ωστόσο όσοι κανόνες τυπικής λογικής υπάρχουν, είναι κρυμμένοι και αναφέρονται στην καθοριστικότητα του νοήματος (determinacy of sense) μιας έννοιας ή μιας πρότασης και στον ορθό συνδυασμό των ατομικών προτάσεων σε σύνθετες για την απεικόνιση των γεγονότων. Στην περίοδο, λοιπόν, του *Tractatus* η έννοια του κανόνα ενσωματώνεται στην αντίληψη της ισομορφίας (TLP 2. 1514 - 2.171).

Αν και στη μέση περίοδο επικρατεί το μοντέλο του λογισμού (calculus) ως μηχανισμού, στο ύστερο έργο ανατρέπεται, με το νόημα των λέξεων να καθορίζεται από κανόνες που συγκροτούν τη λειτουργία της χρήσης τους μέσα στο γλωσσικό παίγνιο στο οποίο είναι ενταγμένες (ΦΓ 59). Μαθαίνουμε το νόημα των λέξεων με την εκμάθηση της χρήσης τους, όπως επί παραδείγματι μαθαίνουμε να παίζουμε σκάκι με την εκμάθηση της χρήσης των κινήσεων των πεσσών. Στο ύστερο έργο η έννοια της χρήσης διαφοροποιείται από αυτή του πρώιμου. Στο *Tractatus* η χρήση ενός σημείου φανερώνει τις συνδυαστικές δυνατότητες του αντικειμένου που αναπαριστά το σημείο (3.326). Η ονομασία των αντικειμένων εξαρτάται από τη γλωσσική κοινότητα, αλλά άπαξ και ολοκληρωθεί η διαδικασία της κατανομασίας, η χρήση πρέπει να απεικονίζει την ουσία των πραγμάτων (6. 211). Η ύστερη προσέγγιση είναι διαφορετική: το νόημα ενός σημείου ή μιας λέξης δεν αποτελεί ένα corpus νοήματος ή μια οντότητα που καθορίζει τη χρήση τους. Ένα σημείο ή μια λέξη δεν εκλαμβάνουν το νόημα τους διαμέσου της σύνδεσής με ένα αντικείμενο, αλλά από την κανονιστική χρήση τους «Ένα σημάδι μόνο του μοιάζει νεκρό. Τι του δίνει ζωή; -Αυτό ζει στη χρήση» (ΦΕ 432).

Το νόημα των λέξεων εξαρτάται από την εφαρμογή τους, δηλαδή από το αν μπορούν να εκφέρονται κατά την εκτέλεση γλωσσικών πράξεων που έχουν νόημα. Στο γλωσσικό παίγνιο η πρόταση αποτελεί κίνηση ή λειτουργία σ' αυτό. Η γλωσσική δραστηριότητα η οποία συγκροτεί το γλωσσικό παίγνιο δείχνει τη χρήση των προτάσεων. Κατ' αυτόν τον τρόπο, η έννοια της πράξης εγγυάται το νόημα. Ως εκτούτου, φαίνεται ότι η έννοια του γλωσσικού παυγνίου αντικατέστησε την αντίληψη της γλώσσας ως λογισμού (calculus) που είχε ο Wittgenstein κατά τη μεταβατική περίοδο της φιλοσοφικής του δραστηριότητας, μεταξύ των χρόνων 1929-33. Μπορούν να εντοπιστούν αναλογίες μεταξύ των αλγορίθμων για τους οποίους γίνεται λόγος τη μέση περίοδο και της ομιλίας της γλώσσας. Η αναλογία έγκειται στις ακόλουθες περιπτώσεις:

1. Η ομιλία της γλώσσας αποτελεί δραστηριότητα, όπως ακριβώς ένας λογισμός αποτελεί πράξη που εκτελούμε (ΦΓ 193).

2. Το νόημα μιας λέξης εξαρτάται από τη θέση της στο συμβολικό πεδίο και καθορίζεται από κανόνες που συγκροτούν τη χρήση της: «Ο ρόλος της πρότασης στο αλγοριθμικό σύστημα είναι το νόημά της (ΦΓ 130).
3. Η γραμματική δεν αποτελεί αιτιακό μηχανισμό. Οι κανόνες λογισμού δεν εξηγούν τη λειτουργία του πιθανού αποτελέσματος μιας λέξης αλλά το είδος της πράξης που έχει εκτελεσθεί.

Όταν μιλάμε μια γλώσσα αντιλαμβανόμαστε ένα σύστημα από α-κριβείς κανόνες και οι προτάσεις της καθημερινής γλώσσας μπορεί να αναλυθούν σε στοιχεία, όπως τα στοιχεία που απαρτίζουν ένα λογισμό. Οι αναλογίες δεν πρέπει να σκιάζουν τις ανομοιότητες μεταξύ της γλώσσας και του λογισμού. Η σημασία των ανομοιοτήτων έγινε αντιληπτή από τον Wittgenstein στα μέσα της δεκαετίας του '30¹. Τότε διαπίστωσε ότι υπάρχουν ορισμένα χαρακτηριστικά του αλγορίθμου που θα μπορούσαν να παραπλανήσουν την αντίληψή μας για τη γλώσσα²:

- i) Ότι το αλγοριθμικό σύστημα συμπεριλαμβάνει ένα σύστημα κανόνων που καλύπτουν όλες τις δυνατές περιπτώσεις, ενώ στη γλώσσα μας, κατά την αντίληψη του Wittgenstein, οι κανόνες δεν καλύπτουν ούτε και καθορίζουν κάθε αποτέλεσμα για τον προσδιορισμό κάθε δυνατής περίπτωσης. Έτσι, η κανονιστική λειτουργία της γλώσσας δεν είναι μηχανιστική.
- ii) Η πλήρης κατανόηση της γλώσσας αυστηρά και μόνο από τις μορφές και τους ορισμούς, κατά την αλγοριθμική αντίληψη, διαστρεβλώνει πλήρως την έννοια της κατανόησης.
- iii) Η αλγοριθμική αντίληψη ενθαρρύνει την άποψη της λογικής σύνταξης διαμέσου της έννοιας της λογικής μορφής.

Τα χαρακτηριστικά του αλγορίθμου οδήγησαν τον Wittgenstein να απομακρυνθεί από την αντίληψη του για τη γλώσσα ως λογισμό και να ρευστοποιήσει την αυστηρότητα της ιδεατής λογικής μορφής³. Η νέα κίνηση του Wittgenstein αφορούσε την ομοιότητα της γλώσσας με τα παίγνια. Εδώ θα μπορούσαμε να διακρίνουμε ορισμένα χαρακτηριστικά των παιγνίων τα οποία θεώρησε πολύ γόνιμα για τη γλώσσα. Τα παίγνια αποτελούν ελεύθερες δημιουργίες του ανθρώπινου νου, είναι αυτόνομα και παρουσιάζ-

1. G.P. Baker and P.M.S. Hacker, *Wittgenstein: Meaning and Understanding*, Vol. 1, Oxford, Blackwell, 1988, σ. 49.

2. H.J. Glook, *A Wittgenstein Dictionary*, Oxford, Blackwell, 1996, σσ. 67-71.

3. Baker and Hacker, ό.π., σ. 50.

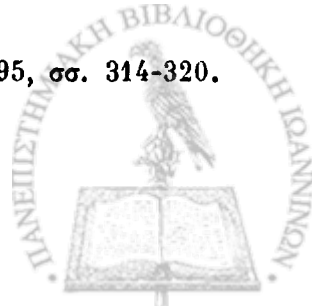
ζουν κανονικότητα¹. Οι κανόνες των παιγνίων δεν επιλύουν κάθε περίπτωση, αυτό όμως δεν σημαίνει ότι είναι και ατελή. Το θεμέλιο για την ικανότητα να παίζουμε ένα παίγνιο βρίσκεται στην εξάσκηση, που σημαίνει ότι η ικανότητά να παίζουμε συνυφαίνεται με την κατοχή τεχνικής. Το παίγνιο είναι ανθρώπινη δραστηριότητα και η ύπαρξή της προϋποθέτει κοινές αντιδράσεις, κλίσεις και δεξιότητες. Το χάσμα μεταξύ των κανόνων και της εφαρμογής τους γεφυρώνεται από την εξάσκηση και την οικειότητα, με την πρακτική που λαμβάνει χώρα στο παίγνιο. Η επιτυχία ενός παιγνίου καθορίζεται από το ίδιο το παίγνιο και δεν αποτελεί κανένα γεγονός που είναι εξωτερικό σ' αυτό (ΦΓ 184). Τα γλωσσικά παίγνια ορίζονται ως «τρόποι χρήσης των σημείων». Αρχικά έτσι είχαν ορισθεί (*Blue and Brown Books- BB 17*) και θεωρούνται ως μια πρωτογενής μορφή της γλώσσας η οποία γίνεται αντικείμενο εκμάθησης από τα παιδιά. Δηλώνει τη γλώσσα ως ένα σύστημα επικοινωνίας δια του οποίου τα παιδιά μετέχουν στη διδασκαλία της μητρικής τους γλώσσας (ΦΕ 7). Ο Wittgenstein αποβάλλει την έννοια του καταδεικτικού ορισμού ως έννοιας καθοριστικής για την εξήγηση και την ύπαρξη του νοήματος των λέξεων και οδηγείται στην αποδοχή και έρευνα των διδακτικών πρακτικών που συμβάλλουν στην εξήγηση των γεγονότων και στην απόδοση του νοήματος των εννοιών. Σκοπός είναι να δούμε καθαρά τη λειτουργία των λέξεων στη γλωσσική πράξη. Κατά τον Wittgenstein, το ενδιαφέρον για τα γλωσσικά παίγνια έγκειται στο γεγονός της επισκόπησης των συνδέσεων, των ομοιοτήτων και των ανομοιοτήτων των εκφορών της γλώσσας και στη διάλυση των φιλοσοφικών ζητημάτων που εγείρονται από τη χρήση των γλωσσικών εκφράσεων. Με τις παραπάνω έννοιες τα γλωσσικά παίγνια αποσαφηνίζουν τη γλωσσική χρήση γιατί ξεκαθαρίζουν τη λειτουργία της στο συγκεκριμένο πλαίσιο που αρθρώνεται.

Ορισμένα χαρακτηριστικά των γλωσσικών παιγνίων είναι²:

1. Το γλωσσικό πλαίσιο: Όπως κάθε παίγνιο, έτσι και το γλωσσικό παίγνιο παίζεται σε κάποιο πλαίσιο. Η έμφαση που δίνει ο Wittgenstein στο πλαίσιο στο οποίο εκτυλίσσεται το γλωσσικό παίγνιο βασίζεται στην επιθυμία του να αναδείξει τις γλωσσικές δραστηριότητες οι οποίες συγκροτούν το νόημα των γλωσσικών εκφράσεων διαμέσου των εξηγήσεών του. Το πλαίσιο συγκροτεί και περιβάλλει όλες τις προϋποθέσεις που συγκροτούν τις εξηγήσεις για το νόημα, και μια αλλαγή πλαισίου θα δήλωνε αυτόματα και την αλλαγή του παιγνίου (*On Certainty-OC 617*).

1. W. Vossenkuhl, *Ludwig Wittgenstein*, München, Beck, 1995, σσ. 314-320.

2. Baker and Hacker, ό.π., σσ. 54-56.

2. Κάθε παίγνιο συγκροτείται από ορισμένες καθοριστικές συνθήκες που το χαρακτηρίζουν ως γλωσσικό παίγνιο. Αυτές μπορεί να είναι πολύ γενικά χαρακτηριστικά του φυσικού κόσμου, όπως και χαρακτηριστικά πολύ ειδικά που χαρακτηρίζουν μια μικρή γλωσσική ομάδα, όπως ενδιαφέροντα, αξίες και ιδιαίτερες δραστηριότητες¹. Η έννοια της δραστηριότητας (activity) του γλωσσικού παιγνίου αποτελεί το συγκροτησιακό του στοιχείο και αναδεικνύει την ποικιλομορφία των γλωσσικών συμβόλων και την κανονιστικότητα στη χρήση τους. Εδώ έχουμε ένα σύνολο εννοιών που κατέχουν σημαντικό ρόλο στη φιλοσοφική σκέψη του Wittgenstein. Η εκμάθηση, επίσης, των γλωσσικών παιγνίων θεμελιώνεται στην εξάσκηση η οποία μας καθιστά ικανούς να κατανοήσουμε τη χρήση των λέξεων στη γλωσσική πράξη.

3. Τα γλωσσικά παίγνια συνδέονται με την αλλαγή (ΦΕ 23) και την ποικιλομορφία και αναπόφευκτα μεταβάλλονται. Οι ανθρώπινες κοινότητες και κοινωνίες επινοούν, διατηρούν ή ακόμη και ξεχνούν τα γλωσσικά παίγνια. Αυτό βέβαια έχει να κάνει και με τη χρήση της γλώσσας, δηλαδή με την κοινωνική πρακτική με την οποία συμμετέχει το άτομο στο γλωσσικό γεγονός που είναι αποδεκτό με την κοινότητα.

Τίθεται, ωστόσο το ερώτημα γιατί ο φιλόσοφος να ενδιαφέρεται για τα γλωσσικά παίγνια. Ο Wittgenstein δηλώνει απερίφραστα ότι ενδιαφερόμαστε για τα γλωσσικά παίγνια με σκοπό να ξεκαθαρίσουμε το νόημα και να διακρίνουμε αυτό που έχει νόημα από το α-νόητο. Η ορθή φιλοσοφική μέθοδος, είχε αναφέρει στο *Tractatus*, συνίσταται στο να δείξουμε ότι ο μεταφυσικός απέτυχε να δώσει νόημα σε συγκεκριμένα σημεία στις προτάσεις που διατυπώνει (6.53). Κατόπιν αναφέρει στις *Έρευνες* 261 ότι το νόημα ενός σημείου είναι ο ρόλος που παίζει στο γλωσσικό παίγνιο. «Αυτό εννοούσε και ο Frege», γράφει ο Wittgenstein, «όταν έλεγε πως μια λέξη έχει νόημα μόνο στο να απαρτίζει μέρος μιας πρότασης» (ΦΕ 49). Στην πραγματικότητα υπάρχει εμφανής διαφορά μεταξύ του λεχθέντος από τον Frege και του ισχυρισμού του Wittgenstein. Ο Frege λόγω του φορμαλισμού του δεν μπορεί να εξασφαλίσει το νόημα ακόμη και με την εισαγωγή της «αρχής του πλαισίου» (context principle)². Ενώ για τον Wittgenstein το πλαίσιο έχει και μη γλωσσικές δραστηριότητες. Το γλωσσικό παίγνιο αποτελεί ανθρώπινη δραστηριότητα, αποτελεί ένα τρόπο του πράττειν. Συγκροτείται από τον τρόπο ζωής της γλωσσικής κοινότητας και την

1. O. Hanfling, *Wittgenstein's Later Philosophy*, New York, SUNY, 1989, σσ. 147-151.

2. H.J. Glock, ό.π., σσ. 86-89.

κανονιστικότητα της πράξης της¹. Ο Wittgenstein καλεί να δούμε πως παίζεται το γλωσσικό παίγνιο, δηλαδή να κάνουμε μια επισκόπηση του χώρου που λειτουργούν οι έννοιες και να αποσαφηνίσουμε τη χρήση τους, και όχι να δούμε αν υπάρχει μια κρυμμένη πραγματικότητα πίσω από το γλωσσικό παίγνιο. Μπορεί να θεωρηθεί ως αντικείμενο σύγκρισης ή ακόμη ως οδοδείκτης που δείχνει την κατεύθυνση της λειτουργίας των εννοιών.

Ένα σημείο που πρέπει να προσεχθεί αναφορικά με τα γλωσσικά παίγνια είναι αν από μόνα τους αποτελούν τον σκληρό βράχο (hard bedrock) προς τον οποίο πρέπει να καταφύγουν προκειμένου να δώσουμε επαρκείς εξηγήσεις για τις αποφάνσεις μας. Η «αυθεντία» των γλωσσικών παιγνίων θα λέγαμε ότι βρίσκεται στο σημείο τομής της πράξης και της ομιλίας, της πρακτικής και της χρήσης της γλώσσας. Ο Wittgenstein απαριθμεί δύο λόγους που αναδεικνύουν το θεμελιακό ρόλο των γλωσσικών παιγνίων, αναφορικά με τη συγκρότηση του νοήματος των λέξεων:

1. «Το αρχέγονο γλωσσικό παίγνιο το οποίο μαθαίνουμε πρωταρχικά δεν χρειάζεται δικαιολόγηση» (*Remarks on the Philosophy of Psychology-RPP* I. 916).
2. Τα γλωσσικά παίγνια βασίζονται σε πρωτογενείς αντιδράσεις (primitive reactions) και αυτές αποτελούν τα πρωτότυπα του τρόπου της σκέψης και «όχι το αποτέλεσμα της σκέψης» (*RPP* I. 916)².

Αναφορικά με τον πρώτο λόγο, κατά τον Wittgenstein, καταλήγουμε στην αποδοχή του οικείου γλωσσικού παιγνίου. Κατά τον δεύτερο λόγο, τα γλωσσικά παίγνια βασίζονται σε πρωτογενείς προγλωσσικές συμπεριφορές. Οι άμεσες, φυσικές, πρωτογενείς αντιδράσεις και οι μορφές της συμπεριφοράς είναι ενστικτώδεις εκφράσεις και δεν υπάρχουν εξηγήσεις γι' αυτές. Τα γλωσσικά παίγνια και το ένστικτο δεν βρίσκονται σε αμοιβαία αντιπαράθεση, τα γλωσσικά παίγνια βασίζονται σε ενστικτώδεις μορφές της συμπεριφοράς και ενίοτε οι ενστικτώδεις μορφές τα αντικαθιστούν. Τα γλωσσικά παίγνια δεν επιδέχονται τη δυνατότητα δικαιολόγησής τους, είναι θεμελιώδη. Μόνο εκεί που μπορούν να διατυπωθούν αμ-

1. R. Haller, *Questions on Wittgenstein*, London, Routledge, 1986, σ. 117.

2. Πάνω σ' αυτό το θέμα ο J. Schulte στο βιβλίο του: *Experience and Expression*, Oxford, Clarendon Press, 1993, σ. 18, ασκεί κριτική στον Wittgenstein λέγοντας ότι σ' αυτό το σημείο είναι αναπόφευκτη η αδυναμία του στη χρήση της έννοιας των γλωσσικών παιγνίων. Κατ' αρχήν από την παραπάνω παρατήρηση του Wittgenstein, φαίνεται ότι είναι απαραίτητο να γίνει μια διάκριση μεταξύ των αρχέγονων ή βασικών γλωσσικών παιγνίων από τη μια πλευρά και των λιγότερο βασικών από την άλλη. Μόνο που κατά τον Schulte ο Wittgenstein δεν έχει με κανένα τρόπο την πρόθεση να χαράξει τέτοια διάκριση με ένα συστηματικό τρόπο.

φιβολίες και ερωτήσεις δίνονται οι εξηγήσεις για τα σχετικά ζητήματα. Τα γλωσσικά παίγνια είναι το όριο της δικαιολόγησης και δεν θεμελιώνονται. Αντιθέτως, αποτελούν την προϋπόθεση για κάθε δικαιολόγηση. Αμφιβολία και γνώση γεννιούνται μέσα το γλωσσικό παίγνιο και δεν αφορούν μόνο τους άλλους νέες αλλά και εμάς τους ίδιους. Το γεγονός ότι πρέπει να ανακαλύψουμε τι σκέφτονται και τι αισθάνονται οι άλλοι σχηματίζει ένα ουσιαστικό μέρος της πρωτογενούς συμπεριφοράς μας. Κανένας επιπρόσθετος λόγος δεν μπορεί να δοθεί γι' αυτό, ακόμη και αν χρησιμοποιούμε εξαιρετικά πολύπλοκους ελέγχους για να μάθουμε τι συμβαίνει στο νου των άλλων¹. Το μόνο στοιχείο που μπορούμε να προσθέσουμε είναι ότι η επιδίωξη της γνώσης για το τι συμβαίνει στο νου των άλλων αποτελεί στοιχείο της ίδιας της ζωής μας δηλαδή γνώση του τρόπου της δράσης μας. Η άμεση έκφραση της συμπεριφοράς μας μπορεί να είναι γλωσσική και σε καμιά περίπτωση δεν μπορεί να αντιμετωπισθεί ξεχωριστά από την κατανόηση των δραστηριοτήτων που συνδέονται μαζί της².

Ένα σημαντικό στοιχείο της λειτουργίας των γλωσσικών παιγνίων είναι οι κανόνες τους. Τα γλωσσικά παίγνια συγκροτούν το νόημα των εννοιών μόνο όταν πραγματικά υπάρχει συμμόρφωση προς τους κανόνες. Είναι όμως εύκολο να παρερμηνευθεί η κανονιστική συμπεριφορά και να οδηγηθεί στην εσφαλμένη γενίκευση. Από αυτό το ολίσθημα θα μπορούσε να μας αποτρέψει η διαλεύκανση του όρου της κανονιστικής συμπεριφοράς η οποία προϋποθέτει την κατοχή μιας συγκεκριμένης δεξιότητας. Οι δεξιότητες προσδιορίζουν την πραγματική συμπεριφορά αλλά δεν ταυτίζονται με αυτήν. Μόνο καθιστούν δυνατή αυτή τη συμπεριφορά κατανοητή προς τους άλλους. Και η κατοχή μιας τεχνικής σημαίνει ότι οι πράξεις είναι προϊόντα εκμάθησης, επανάληψης, διόρθωσης και ανανεωμένης προσπάθειας. Η δραστηριότητα ενός γλωσσικού παιγνίου σύμφωνα με τους κανόνες αποτελεί μια κανονιστική δραστηριότητα. Η τεχνική των γλωσσικών παιγνίων δηλώνει ότι υπάρχουν κριτήρια που καθορίζουν τι αποτελεί ορθή ή εσφαλμένη εκτέλεση ή και συνέχιση ενός κανόνα. Η εκμάθηση της τεχνικής υπονοεί σαφώς διόρθωση και κριτική. Συνεπώς, είναι ένα σταθερό κριτήριο προς το οποίο προσφεύγουμε. Η τεχνική αποκαλύπτεται στις πράξεις, λεκτικές ή μη, δηλαδή σε κριτήρια για την ορθή ή μη εφαρμογή του κανόνα που χαρακτηρίζει την πράξη, και αυτό σημαίνει και τη δυνατότητα της δημόσιας κριτικής για την πράξη, και όχι την ερμηνεία του κανόνα. Αν δεχτούμε ότι σε κάθε εκτελούμενη πράξη πρέπει να δίνουμε και την αντίστοιχη

1. N. Malcolm, "Knowledge of Other Minds", *Wittgenstein: The Philosophical Investigations*, G. Pitcher (ed.), London, McMillan, 1970, σσ. 371-383.

2. L. Hertzberg, "Primitive Reactions-Logic or Anthropology?", *Midwest Studies in Philosophy*, Vol. XVII, 1992, σσ. 24-40.

ερμηνεία του κανόνα που ακολουθούμε, τότε οδηγούμαστε σε μια ατέρμονη ανακύκλωση ερμηνειών για την ερμηνεία, που ουσιαστικά δεν προσφέρουν τίποτε στην προβληματική των κανόνων¹. Η πλάνη έγκειται στην αναζήτηση εξωτερικών κριτηρίων στη σύνδεση μεταξύ του κανόνα και της πράξης, εκεί όπου ο Wittgenstein θεωρεί ότι υπάρχει μόνο εσωτερική σχέση των δύο στοιχείων. Δηλαδή, κανόνας και πράξη συσχετίζονται κατά τέτοιο τρόπο που δεν μπορούν να συσχετισθούν με κανένα αντικείμενο. Έτσι, η κανονιστική ερμηνεία του κανόνα για τον Wittgenstein είναι πρωτογενής.

Ο Wittgenstein καλεί να προσέξουμε τις πλάνες στις οποίες μπορούμε να εμπλακούμε όταν αναφερόμαστε στους κανόνες που αποσαφηνίζουν τη λειτουργία της γλώσσας, επειδή υπάρχει ο κίνδυνος της ανακυκλούμενης ερμηνείας αν οι κανόνες χρησιμοποιηθούν ως λόγοι (reasons) για την εξήγηση της λειτουργίας της γλώσσας. Οι κανόνες δεν θα είχαν κανένα νόημα αν δεν υπήρχε μια φυσική, πρωτογενής και ομοιόμορφη αντίδραση προς αυτούς, δοθείσης της κατάλληλης εξάσκησης (training). Η πρωτογενής αντίδραση προς αυτούς, δεν μπορεί να εκληφθεί ως ερμηνεία, ούτε και η εξάσκηση η οποία δημιουργεί την αντίδραση αποτελεί εξήγηση. Μάλλον η αντίδραση προϋποτίθεται κάθε ερμηνείας και η ερμηνεία είναι δύνατη μετά από επιτυχή εξάσκηση (ΦΕ 201).

Εκείνο που τονίζει ο Wittgenstein είναι ότι οι κανόνες, οι οδηγίες και οι ορισμοί λειτουργούν μόνον εφόσον κατανοηθούν κατάλληλα. Κατανόηση του κανόνα σε αυτό το πλαίσιο σημαίνει τη δέσμευση του πράττειν σύμφωνα με τον κανόνα, επειδή η ίδια η φύση του κανόνα επιτάσσει ή δεσμεύει την πράξη (κανονιστική ισχύς του κανόνα). Οι κανόνες της γραμματικής συγκροτούν το γλωσσικό παίγνιο κατά τρόπο με τον οποίο οι κανόνες του σκακιού συγκροτούν το σκάκι. Όποιος εφάρμοζε διαφορετικούς κανόνες θα έπαιζε ένα διαφορετικό παιχνίδι (Zettel-Z 320). Επομένως, σημαντική πλευρά της γλώσσας είναι ότι υπάρχουν ορθοί και εσφαλμένοι τρόποι χρησιμοποίησης των λέξεων. Εδώ μπορούμε να διακρίνουμε τη διαφορά μεταξύ της κανονιστικότητας (normativity) της γλώσσας και αυτής των νόμων της φύσης². Εάν υπήρχε η δυνατότητα κάτι να αντιβαίνει στους νόμους της φύσης, θα μας εξέπληττε αλλά δεν θα ήταν λάθος. Ωστόσο, όταν κάποιος χρησιμοποιεί μια λέξη αντίθετα προς την κανονική της χρήση, η χρήση είναι εσφαλμένη.

Η εξομάλωση της γλώσσας με τα παίγνια θα μπορούσε να οδηγήσει στο συμπέρασμα ότι υπάρχει στον κόσμο μια εξωγλωσσική πραγματικό-

1. J. McDowell, "Wittgenstein on Following a Rule", *Synthese*, 58, 3/1984, σ. 331.

2. O. Hanfling, ό.π., σ. 147.

τητα που μπορεί να δικαιολογήσει και να ερμηνεύσει τους κανόνες της γλώσσας (πλατωνισμός). Ο Wittgenstein δεν θεωρεί ότι υπάρχει εξωγλωσσική πραγματικότητα η οποία μπορεί να δικαιολογήσει την ύπαρξη των γλωσσικών κανόνων και να περιγράψει τις δυνατές ερμηνείες γι' αυτούς. Οι γραμματικοί κανόνες δεν μπορούν να δικαιολογηθούν από γλωσσικές περιγραφές που τους απεικονίζουν στη γλώσσα. Κατ' αυτόν τον τρόπο δεν μπορεί να υποστηριχτεί ότι η γλώσσα για τα χρώματα πρέπει να έχει συγκεκριμένους κανόνες, όπως τα χρώματα έχουν συγκεκριμένες ιδιότητες. Η ίδια η περιγραφή των χρωματικών ιδιοτήτων χρησιμοποιεί γραμματικούς κανόνες, επομένως δεν μπορεί να τους θεμελιώσει, γιατί κάτι τέτοιο θα ήταν ανόητο ή οι κανόνες θα ήταν περιττοί (*Φιλοσοφικές Παρατηρήσεις* -ΦΠ 53,55). Γι' τον βιεννέζο φιλόσοφο η γλώσσα είναι ενσωματωμένη σε μια μορφή ζωής και επομένως υπόκειται στους ίδιους περιορισμούς στους οποίους υπόκεινται οι ανθρώπινες δραστηριότητες εν γένει. Με αυτόν τον τρόπο η έννοια της μορφής ζωής έρχεται ως απάντηση σε ενδεχόμενη ερώτηση για ενδεχόμενη προσχώρηση του Wittgenstein στον σχετικισμό. Ο λόγος που αποτρέπει κάθε σχετικιστική αναφορά είναι η κανονιστικότητα.

II.

Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΩΝ ΜΟΡΦΩΝ ΖΩΗΣ

Εκ πρώτης όψεως δεν είναι σαφές τι αντιπροσωπεύουν οι μορφές ζωής μέσα στο βιτγκενσταϊνικό έργο. Ενδεχομένως, είναι ένα σχήμα για να δείχτεί μια κατάφαση της πραγματικότητας, η οποία είτε βλέπεται εκ των έξω (υπερβατολογική άποψη), είτε συμβατικά, είτε και ολιστικά με μόνο γνώμονα το συλλογικό υποκείμενο. Παρόλα ταύτα, όταν ο Wittgenstein αναφέρεται στο δεδομένο (given) σε ένα από τα πέντε παραθέματα που αναφέρονται στις μορφές ζωής και απατώντας στις *Φιλοσοφικές Έρευνες*: «Εκείνο που πρέπει να δεχτούμε, το δοσμένο, είναι: —θα μπορούσε κανείς να πει— μορφές ζωής» (ΦΕ σ. 280).

Τότε πιστεύω ότι έχουμε να κάνουμε με κάτι αναγκαίο. Αρχικά το στοιχείο της αναγκαιότητας το είχαμε συναντήσει στο *Tractatus* με τη μορφή της λογικής. Η λογική στο *Tractatus* αναδεικνύει τον κόσμο, τον συγκροτεί (μεταφυσική διάσταση), και θέτει τα όριά του, ώστε να αναφερθεί μέσω της γλώσσας ο κόσμος. Για τον Wittgenstein: «η φιλοσοφία συνίσταται από τη λογική και τη μεταφυσική: η λογική είναι η βάση της» (NB 106). Αυτό αποτελεί μια αξιοσημείωτη θέση αλλά ταυτόχρονα και πολύ προβλητική. Ο Wittgenstein όταν αναφέρεται στη λογική έχει υ-

πόψη του τον Frege ως θεμελιωτή της, σύμφωνα με το οποίο η λογική αποτελεί ένα τυπικό σύστημα αληθών συναρτήσεων. Ωστόσο, ο Wittgenstein αποδίδει στη λογική επιπλέον περιεχόμενο. Η μεταφυσική στο *Tractatus* δείχνει τη δυνατότητα των προτάσεων να εκφρασθούν, και ως εκ τούτου τη «λογική» πάνω στην οποία βασίζονται οι προτάσεις και η οποία συμπεριλαμβάνει όλα τα είδη των προτάσεων¹.

Στη μεταβατική περίοδο η λογική περνά στο επίπεδο του στοιχείου που συγκροτεί τα γεγονότα, τα οποία εκφράζονται διαμέσου των προτάσεων και διέπονται από κανόνες. Οι κανόνες απαρτίζουν τη γραμματική, και σ' αυτό το σημείο αρχίζει να φαίνεται δειλά η διάσταση του πλαισίου νοηματοδότησης του κόσμου (stage setting). Η κοινή αντίληψη για τη γραμματική είναι ότι περιγράφει τη γλώσσα με το να δείχνει τον τρόπο που αυτή αρθρώνεται. Αυτό το πετυχαίνει με την περιγραφή ομού της δομής των εκφράσεων, αναφορικά με μορφές, διευθετήσεις, διανομές, αντιθέσεις και μετασχηματισμούς. Η άρθρωση αυτή συγκροτείται σε τρία επίπεδα: στο επίπεδο της μορφολογίας που αφορά τη δομή και τον μετασχηματισμό των λέξεων της σύνταξης που αφορά τη δομή και τον μετασχηματισμό των φράσεων, και της φωνολογίας. Η έννοια της γραμματικής για τον Wittgenstein αναφέρεται στις εσωτερικές σχέσεις των εννοιών. Οι εσωτερικές σχέσεις των εννοιών αναδεικνύονται στη χρήση των λέξεων της γλώσσας και εξαρτώνται από την επάρκεια των ομιλητών της. Η γραμματική περιλαμβάνει τι λέγεται και τι γίνεται διαμέσου της εκφοράς των λέξεων ή των προτάσεων σε διάφορες περιστάσεις. Τα λεγόμενα και τα πεπραγμένα περιγράφονται με το να αντιπαραβάλλουμε το ένα με το άλλο σε σχέση με τις περιστάσεις στις οποίες λαμβάνουμεν χώρα, και τις πράξεις ή εκφράσεις που αποτελούν επακόλουθό τους.

Στο ύστερο έργο τα πράγματα είναι κάπως διαφορετικά. Η λογική δεν προϋποτίθεται των γεγονότων της πραγματικότητας αλλά βοηθά στο ξεκαθάρισμα των εννοιών. Βρίσκεται στο επίπεδο της επιφάνειας της άρθρωσης των εννοιών και δηλώνεται στην εσωτερική σύνδεση (σχέση) των εννοιών και των εφαρμογών τους, διαμέσου των κανόνων που απαρτίζουν τη γραμματική. Επομένως, μια πρώτη αντιμετώπιση της μορφής ζωής θα μπορούσε να είναι η σχέση της με τη γραμματική, για να μην αναφέρω έστω και παρακινδυνευμένα ότι είναι η ίδια η γραμματική. Γιατί όμως να είναι η γραμματική; Εδώ χρειάζεται να υπενθυμίσουμε ότι η έννοια της γραμματικής στον φιλόσοφο αναφέρεται στη χρήση των λέξεων και στις εσωτερικές σχέσεις των εννοιών και των χρήσεων και όχι στη μορφολογία και

1. D. Pears, *The False Prison* Vol. I, Oxford, Clarendon, 1987, σσ. 20-33.

στη σύνταξη των λέξεων. Θεωρώ ότι αυτές οι εσωτερικές σχέσεις εμφανίζουν μια μορφή αναγκαιότητας ανάλογη με τη λογική αναγκαιότητα του *Tractatus*. Η διαφορά έγκειται στο εξής: στη γραμματική, αναφορικά με το ύστερο έργο, έχουμε να κάνουμε με μια επισκόπηση των εννοιών στο επίπεδο κατά τον Wittgenstein, είναι αναγκαία υπόθεση γιατί μας βοηθά στην αποσαφήνιση των εννοιών παρέχοντας τη θεραπεία από τη φιλοσοφική σύγχυση.

Και το *Tractatus* και οι Φιλοσοφικές Έρευνες παρέχουν την αντίληψη για την θεραπεία από την αποτυχία της κατανόησης των κανόνων της γλώσσας, και ως εκτούτου από τις συνεπαγόμενες φιλοσοφικές συγχύσεις. Στο *Tractatus* ο Wittgenstein προσπαθεί να επιλύσει αυτό το πρόβλημα βάσει μιας ιδεατής σημειογραφίας ο οποία θα παρέχει μια σαφή απεικόνιση των λογικών μορφών των προτάσεων χωρίς να λέει τίποτε γι' αυτές, κυρίως διαμέσου των αληθών συναρτήσεων (4.431). Όμως για να απεικονίσουμε μια πρόταση με αυτή τη σημειογραφία προϋποθέτουμε ότι πρέπει να αναλυθεί. Ο ύστερος Wittgenstein θεωρεί ότι στο πρώιμο έργο του η λογική ανάλυση εργάζεται κάτω από τις εξωτερικές εμφανίσεις της γλώσσας και γι' αυτό το λόγο αναζητά — με στόχο την αποσαφήνιση — μια λογική τοπολογία, παρά μια λογική γεωλογία που να πηγαίνει κάτω από τα πράγματα. Οι γραμματικοί κανόνες δεν είναι κρυμμένοι, αλλά παραμένουν ανοικτοί στη θέα της γλωσσικής πρακτικής. Παρόλα ταύτα δεν είναι γνωσιακώς προσπελάσιμοι, γι' αυτό και είναι δυνατό ικανοί γλωσσικοί χρήστες να υπόκεινται σε παρανοήσεις. Ο Wittgenstein θεωρεί ότι υπάρχουν διάφορες αιτίες που οδηγούν σε σύγχυση:

- I. Τα φαινομενολογικά χαρακτηριστικά της γλώσσας και της χρήσης. Επί παραδείγματι, όταν συνδέουμε οικείες λέξεις με ειδικά αισθήματα, και συμπεραίνουμε έσφαλμένα ότι αυτά συγκροτούν τα νοήματα αυτών των λέξεων (ΦΕ 176, 182).
- II. «Η δίψα για τη γενίκευση», η οποία μας ωθεί σε μια ομοιόμορφη αντίληψη για τις έννοιες των οικογενειακών ομοιοτήτων, όπως την έννοια της πρότασης.
- III. Η αντίληψη της επιστήμης, η οποία προβάλλει το αίτημα να απαντούμε στα προβλήματα διαμέσου εξηγητικών θεωριών αντί να τα συλλάβουμε μέσα από τη γραμματική της χρήσης τους.
- IV. Η συνεχής αγωνία να ψάχνουμε βαθύτερα για κρυμμένες οντότητες ή η αναζήτηση για μια πραγματικότητα που βρίσκεται πίσω από τα φαινόμενα, χωρίς να αναγνωρίζουμε πότε πρέπει να σταματάμε.
- V. Η τάση να προβάλλουμε χαρακτηριστικά του ενός γλωσσικού παίγνιου μέσα στο άλλο, όπως η αναφορά μας σε υλικά αντικείμενα διαμέσου του ψυχολογικού ιδιώματος.

VI. Εικόνες που είναι εδραιωμένες στη γλώσσα μας, όπως λ.χ. η έκφραση: «τα πράγματα που συμβαίνουν μέσα στο κεφάλι μας».

Ο Wittgenstein υποστηρίζει, ότι όλη αυτή η «μυθολογία» έχει τη βάση της στην ομιλούμενη γλώσσα. Ενδέχεται τέτοιες μυθολογίες να είναι αβλαβείς ή ευεπίφορες σε ένα μη φιλοσοφικό διάλογο, αλλά στη φιλοσοφική σκέψη είναι ανάγκη να ελεγχθούν γιατί θολώνουν τις εννοιολογικές συνδέσεις. Για να αποτρέψει τις μυθολογίες χρησιμοποιεί την έννοια της επισκόπησης (Uebersicht, overview), η οποία αποτελεί απαρίθμηση ή διευθέτηση των γραμματικών κανόνων ή των προτάσεων. Τα γλωσσικά παίγνια που συγκροτούν τη γραμματική της γλώσσας είναι για τον Wittgenstein αντικείμενα σύγκρισης και φωτίζουν τις καταστάσεις της γλώσσας μέσα από την ομοιότητα και την ανομοιότητα (ΦΕ 130). Θα μπορούσαμε να πούμε ότι ο σκοπός της γραμματικής στον Wittgenstein είναι να διαλευκάνει πλήρως τη χρήση των λέξεων στη γλώσσα. Η άποψη δεν δηλώνει τη δημιουργία αποφάνσεων για την πραγματικότητα της γλώσσας — μια μορφή ουσιοκρατίας — αλλά προβάλλει ως αίτημα να αφήσουμε τις εκφράσεις να μιλήσουν από μόνες τους.

Κάποιος θα μπορούσε να πει ότι για να απαλλαγεί η γλώσσα από τις πλάνες χρειάζεται μια μεταρρύθμιση για καθορισμένους πρακτικούς σκοπούς, λ.χ. τη βελτίωση της ορολογίας μας, όπως κάλλιστα θα έλεγαν οι θεωρητικοί του Κύκλου της Βιέννης. Ο Wittgenstein ωστόσο θεωρεί ότι δεν επαρκεί η βελτίωση του εννοιολογικού μας πλαισίου γιατί οι συγχύσεις που μας απασχολούν προκύπτουν όταν «η γλώσσα γυρίζει σαν ελεύθερος τροχός, όχι όταν δουλεύει» (ΦΕ 132). Ο δογματισμός του κύκλου της Βιέννης, κατά τον Wittgenstein, διαστρεβλώνει τη λειτουργία της γλώσσας. Οι ομοιότητες και οι συγγένειες που απαρτίζουν τη γραμματική της γλώσσας μοιάζουν με ένα πολύπλοκο δίκτυο εισχωρώντας η μια στα όρια της άλλης, καλώντας να κοιτάξουμε για τις έννοιες στο ίδιο επίπεδο, στην επιφάνεια που επισυμβαίνουν τα γεγονότα. Και βέβαια αυτή η θέση εναντίον του δογματισμού δεν δηλώνει σχετικισμό αλλά ένα ήρεμο ζύγισμα των γλωσσικών γεγονότων. Η ανάγκη της επισκόπησης δεν σημαίνει ότι υπάρχει μια ολότητα ή ένας πλήρης κατάλογος κανόνων για τη γλώσσα. Η αντίληψη ότι υπάρχει ένας πλήρης κατάλογος κανόνων που καθορίζουν ένα φαινόμενο είναι αμφίβολη ακόμη και για ένα μοναδικό όρο, επειδή τα απόλυτα κριτήρια απόδοσης ταυτότητας υπάρχουν μόνο για κωδικοποιημένους κανόνες, επι παραδείγματι τους κανόνες του σκακιού. Αλλά αυτό θα δήλωνε ότι οι επισκοπήσεις των συγκεκριμένων τμημάτων της γραμματικής θα μπορούσαν να είναι τόσο περιεκτικές, όπως θα ευχαριστούμε κάποιον (ντεσιζιονισμός).

Παρόλα ταύτα, σύμφωνα με τον Wittgenstein, μπορεί να υπάρξει πρόοδος στη χαρτογράφηση των εννοιολογικών πεδίων και στην επίλυση των συγκεκριμένων τους προβλημάτων. Η φιλοσοφία μπορεί να καλυτερεύσει, χωρίς να φτάσει στην τελειότητα. Ο λόγος είναι ότι ακόμη και μια σφαιρική επισκόπηση της γραμματικής δεν μπορεί να παράσχει την πανόκεια για τις φιλοσοφικές συγχύσεις. Γιατί κατά πρώτον, οι αλλαγές που επισυμβαίνουν στη γλώσσα δημιουργούν νέα προβλήματα, όμως συμβαίνει όταν λαμβάνουν χώρα αλλαγές στο εννοιολογικό πλαίσιο διαφόρων επιστημών, επί παραδείγματι στο εννοιολογικό πλαίσιο της φυσικής επιστήμης. Και κατά δεύτερον, δεν υπάρχει ένας περιορισμένος αριθμός φιλοσοφικών συγχύσεων (ΦΕ 133).

Επιστρέφοντας στην έννοια των μορφών ζωής παρατηρούμε ότι φωτίζεται και διαλευκάνεται διαμέσου της έννοιας των γλωσσικών παιγνίων (ΦΕ 23), και αυτό που πρωτίστως αξίζει να σημειωθεί είναι ότι η ομιλία αποτελεί κανονιστική δραστηριότητα και ότι τα γλωσσικά παίγνια διαπλέκονται με μη γλωσσικές δραστηριότητες και επομένως πρέπει να συλλαμβάνονται σε αυτό το πλαίσιο. Η σχέση της μορφής ζωής με τη γλώσσα διατυπώνεται ρητά στις Έρευνες: «Το να φανταζόμαστε μια γλώσσα σημαίνει να φανταζόμαστε μια μορφή ζωής» (19).

Η μορφή ζωής είναι ένα γλωσσικό παίγνιο και κατ' αυτόν τον τρόπο υπάρχουν αναρίθμητες μορφές ζωής όπως υπάρχουν και γλωσσικά παίγνια. Θα υποστηρίξαμε ότι οι μορφές ζωής παρέχουν τα θεμέλια της γλώσσας και το γεγονός αυτό υπήρξε αντικείμενο επεξεργασίας δύο ρευμάτων: του υπερβατολογικού και του φυσιοκρατικού.

Σε γενικές γραμμές, κατά την υπερβατολογική εκδοχή, οι αντιλήψεις για τις μορφές ζωής και τα γλωσσικά παίγνια ταυτίζονται με τη μεταφυσική θέση των αντιλήψεων του *Tractatus* για τη γλώσσα, όπου η έσχατη ανάλυση των προτάσεων οδηγεί στην απεικόνιση έσχατων ή απλών αντικειμένων με μεταφυσική υπόσταση. Ωστόσο, ακόμη και αν η κοινή πρακτική στο ύστερο έργο αποτελούσε προϋπόθεση για τη γλώσσα, αυτό δεν θα ήταν δυνατόν να θεμελιώσει την υπερβατολογική αναγωγή αυτής της πρακτικής. Επιπλέον, αν και οι συνθήκες του νοήματος στο *Tractatus* που καθορίζονται όπως είδαμε από τη γραμματική προηγούνται από τους όρους που καθορίζει η πραγματικότητα, οι Φιλοσοφικές Έρευνες στοχεύουν στην αποϋπερβατολογικοποίηση της αντίθεσης των όρων γραμματικής και πραγματικότητας, αναγνωρίζοντας ότι η γραμματική αποτελεί ένα ακέραιο κομμάτι της ανθρώπινης πρακτικής, και ως εκτούτου υπόκειται σε αλλαγή.

Αντίθετα με την υπερβατολογική άποψη, στην φυσιοκρατική προοπτική η μορφή ζωής αποτελεί μέρος της βιολογικής ανθρώπινης φύσης, η οποία καθορίζει τον τρόπο που πράττουμε και αντιδρούμε. Η φυσιοκρατι-

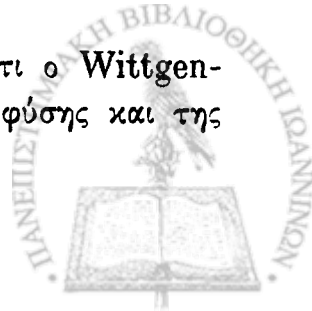

κή αντίληψη θα μπορούσε να μεταχειρισθεί την άποψη του Wittgenstein ότι οι γλωσσικές ή μη γλωσσικές δραστηριότητες καθορίζονται από συγκεκριμένα γεγονότα της φύσης (ΦΕ XII, σ.284). Όταν ο Wittgenstein αναφέρεται στα γεγονότα της φύσης, τα ορίζει ως εξής: α) Ως γενικές κανονικότητες του κόσμου (ΦΕ 142), β) ως βιολογικά και ανθρωπολογικά γεγονότα που μας αφορούν, όπως οι αντιληπτικές μας ικανότητες, γ) ως κοινωνικοϊστορικά γεγονότα που αφορούν συγκεκριμένες ομάδες και περιόδους. Οι τρόποι ομιλίας εκφράζουν πρακτικές ανάγκες και ενδιαφέροντα που διαμορφώνονται από την ιστορία.

Αν και οι συνθήκες του πλαισίου δεν καθορίζουν τι είναι οι κανόνες του γλωσσικού παιγνίου, οι κανόνες οι οποίοι συνδέονται με την πρακτική καθορίζουν τι γλωσσικά παίγνια παίζονται. Ο τρόπος που μιλάμε αποτελεί μέρος της ανθρώπινης πρακτικής και υπόκειται στους ίδιους παράγοντες που καθορίζουν την ανθρώπινη πρακτική εν γένει. Ωστόσο, για τον Wittgenstein τα γεγονότα της φύσης που δεσμεύουν τους φυσιοκράτες δεν παρέχουν ικανή και επαρκή θεμελιώση της γραμματικής από τη φυσιοκρατική άποψη. Δηλαδή, οι κανόνες μας δεν ρυθμίζονται αιτιακά από τους κανόνες της φύσης. Ως εκτούτου σε μια αλλαγή του πλαισίου λειτουργίας ενός γλωσσικού παιγνίου, δεν σημαίνει ότι οι κανόνες μας είναι εσφαλμένοι, αλλά άσκοποι ή πεπαλαιωμένοι. Κατά την αντίληψη του Wittgenstein οι κανόνες δεν ερμηνεύονται αιτιακά, όποτε δεν ισχύει η φυσιοκρατική αναγωγή των κανόνων στα γεγονότα της φύσης, από την οποία απουσιάζει το κανονιστικό στοιχείο.

Αν και το πλαίσιο καθορίζει το γλωσσικό παίγνιο, εντούτοις δεν μπορούμε να πούμε ότι ο Wittgenstein συναινούσε στην αντίληψη, ότι δεδομένων των συνθηκών του πλαισίου ή δικτύου λειτουργίας είμαστε και αιτιακά υποχρεωμένοι να υιοθετήσουμε τα ειδικά γλωσσικά παίγνια (Z 351). Εδώ αναφέρεται στο παράδειγμα της μέτρησης, όπου η σχετική σταθερότητα του υλικού κόσμου αποτελεί βεβαίως μια συνθήκη για τη μέτρηση αλλά δεν μας επιβάλλει να αποδεχτούμε ένα συγκεκριμένο μετρικό σύστημα. Κατά τον ίδιο τρόπο οι ικανότητες να διαχωρίζονται τα κοινά χρώματα και η σχετική σταθερότητα των χρωμάτων στα πράγματα αποτελούν συνθήκες πλαισίου λειτουργία για κάθε γραμματική των χρωμάτων, αλλά ταυτόχρονα μπορούμε να πούμε ότι τα παραπάνω είναι εξίσου συμβατά με τις ευρέως διαφορετικές γραμματικές των χρωμάτων ανάμεσα στις ποικίλες γλώσσες των ανθρώπων. Βάσει της παραπάνω θέσης του Wittgenstein οι κανόνες δεν είναι βιολογικά παγιωμένοι αλλά «εύπλαστοι» διαμέσου της εκμάθησης (ΦΕ 596).

Στην προβληματοθεσία της μορφής ζωής θα λέγαμε ότι ο Wittgenstein αναγνωρίζει τη διάκριση μεταξύ των γεγονότων της φύσης και της

ιστορίας αναφορικά με το νόημα των εννοιών. Οι φυσιοκράτες θεωρούν ότι όλα ανάγονται στα γεγονότα της φύσης και ως εκτούτου επιβάλλεται η μετάφραση και η αναγωγή όλων των εννοιών στη γλώσσα των φυσικών επιστημών. Η θέση αυτή θα λέγαμε ότι δεν βρίσκει κατ' ουδένα τρόπο σύμφωνο τον Wittgenstein, γιατί ο αναγωγισμός που επιχειρούν οι φυσιοκράτες παραγνωρίζει το ρόλο της ιστορίας και αφαιρεί από τις έννοιες την κανονιστική τους διάσταση. Ο Wittgenstein αναγνωρίζει την ιστορία ως εμπεριέχουσα την διάσταση της ανθρώπινης δημιουργικότητας, και την ανθρώπινη πράξη ως συνεργό των γλωσσικών παιγνίων. Τα γλωσσικά παίγνια έχουν οικογενειακές ομοιότητες που αναφέρονται ως κανόνες στη γραμματική του νοήματος των εννοιών. Ας παρακολουθήσουμε τον φιλόσοφο στην κριτική του: «Εμείς εκείνο που δίνουμε είναι, στην πραγματικότητα, παρατηρήσεις σχετικές με τη φυσική ιστορία των ανθρώπων, όχι όμως αξιοπερίεργα, αλλά μόνο διαπιστώσεις που γι' αυτές κανείς δεν αμφέβαλε ποτέ, και που μένουν απαρατήρητες μόνο γιατί βρίσκονται συνέχεια μπροστά στα μάτια μας» (ΦΕ 415).

Η προσπάθεια του Wittgenstein εντοπίζεται στη διάκριση της φυσικής ιστορίας από τη φυσική επιστήμη. Η φυσική ιστορία στην οποία αναφέρεται ο Wittgenstein αφορά το εμπειρικό γεγονός το οποίο αποτελεί ενδεχομενικό γεγονός όπου για παράδειγμα τα ανθρώπινα όντα τροποποιούν τις έννοιες αναφορικά με την εμπειρία. Ωστόσο, αυτά τα εμπειρικά γεγονότα δεν αποτελούν επιστημονικές υποθέσεις. Στην περίπτωση λ.χ. της μέτρησης κατά τον Wittgenstein, η φυσική ιστορία της της μέτρησης δεν αποτελεί κλάδο της εφαρμοσμένης φυσικής για το πόσο καλύτερα μπορούμε να μετρίσουμε κάτι κάτω από συγκεκριμένες συνθήκες. Μάλλον συγκεκρινώνει εμπειρικά γεγονότα με τρόπο που κάνει κατανοητό το γεγονός της μέτρησης, έτσι που αν αλλάξουν οι συγκεκριμένες ενδεχομενικές συνθήκες του πλαισίου λειτουργίας θα μπορούσαμε να βρούμε εναλλακτικές διαδικασίες εύλογες ή χρήσιμες, και οι πραγματικές μας διαδικασίες θα απέβαιναν μη πρακτικές και ασήμαντες¹. Η φυσική θα μπορούσε να αναφέρει ότι μια αλλαγή στους συγκεκριμένους νόμους της φύσης μπορεί να οδηγήσει τα αντικείμενα να αυξηθούν σταθερά και χαοτικά. Αλλά αυτό δεν σημαίνει ότι στην περίπτωση της μέτρησης αυτή μπορεί να γίνει ασήμαντη. Στο *On Certainty* (OC), υπάρχει ένας παραλληλισμός μεταξύ των προτάσεων οι οποίες αποτελούν βάση για τα γεγονότα και των γεγονότων της φύσης. Και τα δύο στοιχεία αποτελούν μέρη του υπόβαθρου που συγκροτεί τα γλωσσικά παίγνια. Ορισμένοι θα μπορούσαν να ερμηνεύσουν τις βεβαιωτι-

1. Βλ. το άρθρο του Barry Stroud: "Wittgenstein and Logical Necessity", στο *Wittgenstein: The Philosophical Investigations*, G. Pitcher (ed.), London, Mac-Millan, 1966, σσ. 477-496.

κές προτάσεις (assertions) ως φαινόμενα ανύπαρκτα τα οποία όντας αφηρημένα και άφατα και υπερβαίνουν τις γλωσσικές πρακτικές και παραβιάζουν την αντίληψη ότι το νόημα είναι η χρήση (OC 152). Για τον Wittgenstein οι βεβαιωτικές προτάσεις αποκαλύπτουν τον εαυτό τους στην πράξη. Η λειτουργία τους είναι ρυθμιστική. Ωστόσο, είναι δυνατόν διαμέσου της πράξης να προκαλέσουν σκεπτικισμό με την παρουσία τους. Ο φιλόσοφος συσχετίζοντας αυτές τις προτάσεις με τα γεγονότα της φύσης θεωρεί ότι δεν είναι άφατες αλλά ότι έχουν ένα ειδικό ρόλο: «γίνονται παραδεκτές ως αυταπόδεικτη αλήθεια, που δεν τίθεται σε αμφισβόλεια και ίσως ούτε διατυπώνεται κάποιο ερώτημα» (OC 87). Η μετάβαση είναι από τις βεβαιωτικές προτάσεις στις προϋποθέσεις (presuppositions) που έχουν ένα οιονεί υπερβατολογικό χαρακτήρα. Στο *On Certainty* ο Wittgenstein σχετικοποιεί τον καντιανό φορμαλισμό ιστοριοποιώντας τον καντιανό υπερβατολογισμό.

Η αντίληψη για το πλήθος ή μη των μορφών ζωής και για την κατανόηση ή μη της διαφοράς της μιας από την άλλη μορφή ζωής έχει επίσης καταστεί αντικείμενο υπερβατολογικής ερμηνείας. Οι οπαδοί της υπερβατολογικής άποψης υποστηρίζουν ότι διαφορετικές μορφές ζωής από τη δική μας απλώς μας είναι ακατάληπτες, γιατί οι ομιλίες και οι πράξεις μας αποτελούν ενδεχομενικά γεγονότα και παρά το γεγονός ότι μπορεί να είμαστε σε θέση να εκτιμήσουμε ότι είναι λογικά δυνατό να έχουμε διαφορετικές μορφές ζωής, η ανθρώπινη φύση μας εμποδίζει να τις κατανοήσουμε. Ορισμένοι σχολιαστές του Wittgenstein, μεταξύ των οποίων οι Bernard Williams, Lynne Rudder-Baker, Jonathan Lear¹ υποστηρίζουν ότι οι μορφές ζωής αποτελούν υπερβατικά όρια σε κάθε τι ανθρώπινο, και συνεπώς είναι καθολικές και μη διαφορετικές. Η Kathleen Emmett θεωρεί ότι οι υπερβατολόγοι βασίζονται σε δύο επιχειρήματα²:

- I. Υποστηρίζουν ότι είναι προφανές ότι οι μορφές ζωής μας δεν ποικίλουν καθώς μια διαφορετική μορφή ζωής είναι ακατάληπτη. Εάν κάποτε συναντούσαμε ανθρώπους με διαφορετικές μορφές ζωής η συμπεριφορά τους θα μας ήταν ακατάληπτη. Επιπλέον, δεν θα είμασταν σε θέση να εξηγήσουμε την αδυναμία κατανόησης των διαφορετικών μορφών ζωής.
- II. Ταυτόχρονα υποστηρίζουν ότι, εάν οι μορφές ζωής αποτελούν ποικίλες κοινωνικές πρακτικές, αυτό έρχεται σε αντίθεση με τον αναθεω-

1. Η προβληματοθεσία αναφέρεται στο άρθρο της Kathleen Emmett, "Forms of Life", *Philosophical Investigations*, 13/3, 1990. Στο κείμενο θα παραπέμπω στις σελίδες του άρθρου.

2. Ό.π., σ. 215.

ρητισμό του Wittgenstein και με την επιμονή του ότι η φιλοσοφία δεν αλλάζει τίποτα αλλά αφήνει τον κόσμο ως έχει. Εάν οι μορφές ζωής αποτελούν εμπειρικές πραγματικότητες, τότε μπορούμε να συζητήσουμε γι' αυτές. Έτσι θα μπορούσε να είναι δυνατό το ενδεχόμενο να εγκαταλείψουμε τη δική μας μορφή ζωής και να ενστερνισθούμε άλλη. Εάν οι μορφές ζωής αποτελούν ποικίλες κοινωνικές πρακτικές, η μελέτη τους θα μπορούσε να μας αλλάξει. Κατ' αυτόν τον τρόπο η φιλοσοφία θα αποσκοπούσε στην αναθεώρηση.

Κατά την Emmett, ωστόσο, μια προσεκτική ανάγνωση φανερώνει ότι ο Wittgenstein θεωρεί τις μορφές ζωής ως ποικίλα πρότυπα δραστηριότητας, παρά ως υπερβατικές συνθήκες που συγκροτούν κάθε τι ανθρώπινο¹. Ας σταθούμε για λίγο στη φράση του Wittgenstein: «το να φανταζόμαστε μια γλώσσα σημαίνει να φανταζόμαστε μια μορφή ζωής». Οι γλώσσες και τα γλωσσικά παίγνια ποικίλουν ανάμεσα στα διάφορα επίπεδα της κοινωνίας μας, ανάμεσα στις ομάδες και τις οικογένειες, όπως ανάμεσα στους πολιτισμούς και στις ιστορικές περιόδους. Δεν υπάρχει τίποτε καθολικό και ομοιόμορφο που να τα συγκροτεί. Ο Wittgenstein θεωρεί ότι «εκείνο που πρέπει να δεχτούμε, το δεδομένο, αποτελεί τη μορφή ζωής» (ΦΕ σ. 226). Θα χαρακτηρίζαμε τις μορφές ζωής ως γεγονότα που συγκροτούν τη ζωή και εδώ διακρίνεται η βαθύτατη κατάφαση που δείχνει ο Wittgenstein για τη ζωή. Αναδεικνύει την έννοια της πρακτικής, το γεγονός ότι όλοι εμπλεκόμαστε σ' αυτές τις δραστηριότητες που συγκροτούν τη ζωή μας, και παρά το γεγονός ότι δεν είναι δυνατόν να δοθούν εξηγήσεις για τα γεγονότα της πρακτικής δεν είναι συνεπές με βάση την ανάλυση που έγινε να αποδόσουμε στην έννοια της πρακτικής υπερβατολογικό χαρακτήρα. Η Emmett επικρίνει τους οπαδούς της υπερβατολογικής εκδοχής θεωρώντας ότι συγχέουν δύο βασικά θέματα της αντίληψης τους φιλοσόφου για τις μορφές ζωής²: α.) ο Wittgenstein στις Έρευνες αναφέρει ότι όταν περιγράφουμε τις μορφές ζωής άλλων, αυτό το διαπράττουμε βασισμένοι στην αντίληψη της δικής μας μορφής ζωής, χρησιμοποιώντας τη γλώσσα της οποίας η γραμματική αποτελεί την ενσωμάτωση αυτών των μορφών ζωής. Από αυτό συμπεραίνουν όσοι ασπάζονται την υπερβατολογική άποψη ότι δεν θα ήταν δυνατόν να συναντήσουμε ανθρώπους των οποίων, λ.χ. η αντίληψη για μια ορθή μέτρηση θα διέφερε από τη δική μας. Βάσει αυτής της προϋπόθεσης στοιχειοθετούν το αμετάβλητο — κατ' αυτούς — των μορφών ζωής, β) μια άλλη αντίληψη του Wittgenstein, ότι τις μορφές ζωής μας πρέπει να τις μοιράζονται όλοι οι άνθρωποι, ερμηνεύεται ως άρνηση οιασδήποτε άλλης μορφής ζωής, διαφορετικής από τη δική μας. Για την Emmett το

1. Ό.π., σ. 221.

2. Ό.π., σ. 228.

σημαντικότερο σφάλμα όσων συναινούν σε μια υπερβατολογική ανάγνωση του Wittgenstein είναι ότι παραγνωρίζουν τη σημασία που έχει η έννοια της γραμματικής.

Ένα άρθρο του J.F.M. Hunter¹ παρουσιάζει μια ολιστική θέση του Wittgenstein διαμέσου της συμφωνίας των κρίσεων και της έννοιας της πρακτικής. Για τον Hunter (112) όποιος μαθαίνει (διδάσκεται) ορθές κρίσεις τις εκτελεί σωστά. Και εισηγείται στα άρθρο την οργανιστική άποψη (organic account) κατά την οποία θεωρεί: i) ότι η ομιλία για την Wittgenstein είναι ενστικτώδης και ότι οι λέξεις εκφράζονται αμέσως χωρίς σκέψη και ii) υποστηρίζει μια αυτάρχεια (αυτοτέλεια) της γλώσσας, όπως π.χ. στην περίπτωση που δεν χρειάζεται να φανταστούμε ένα δωμάτιο για να καταλάβουμε την περιγραφή του δωματίου. Την αυτάρχεια της γλώσσας τη δικαιολογεί ο Hunter αναιρώντας την ύπαρξη των κανόνων. Δεν χρησιμοποιούμε κανόνες για να μιλάμε ή για να καταλαβαίνουμε τι λένε οι άλλοι. Άρα η οργανιστική θέση διαφοροποιείται από το κανονιστικό θέμα. Ο Hunter, έχει τη γνώμη ότι το "molding and shaping" (διάπλαση και διαμόρφωση) του Wittgenstein μας ελευθερώνει από τους κανόνες.

Ωστόσο, παρά το γεγονός ότι απορρίπτει τους κανόνες, ο Hunter θεωρεί ότι η μορφή ζωής είναι η συνύφανση πράξης και γλώσσας - οι πράξεις στις περιστάσεις, και οι λέξεις που αλληλοπλέκονται μ' αυτές. Ο Hunter αναδεικνύει πολύ σωστά το πραξεολογικό θέμα, χωρίς να αποδέχεται την έννοια της κανονιστικότητας. Χωρίζει τα παίγνια σε θεσμοθετημένες κοινές δραστηριότητες και σε οργανικές ανθρώπινες δραστηριότητες. Έχει τη γνώμη ότι η «πολύπλοκη μορφή ζωής» (ΦΕ σ. 174) του Wittgenstein, αναφέρεται είτε στη χρήση της γλώσσας είτε στην κατοχής της χρήσης της. Τα παραπάνω οδηγούν στην διαπίστωση ότι ο Hunter βρίσκεται σε ορθό προβληματισμό για τις μορφές ζωής με την οργανιστική του θέση, από την άλλη πλευρά όμως του διαφεύγουν: α) η σύνδεση των μορφών ζωής και της φυσικής ιστορίας και β) απορρίπτει ρητά τη σύνδεση μεταξύ της μορφής ζωής και της κοινής συμπεριφοράς του ανθρώπου γένους πάνω σε πολύ επιφανειακούς λόγους. Αίτιο είναι η μη αναγνώριση της κανονιστικότητας των γλωσσικών παιγνίων καθώς και της έννοιας της γραμματικής. Το σημείο στην παράγραφο 19 των Ερευνών αναφέρει ότι η γλώσσα δεν γίνεται αντιληπτή μόνο στον πλαίσιο των λέξεων και της σύνταξης αλλά μόνο ως χρήση, το οποίο σημαίνει ότι είναι συνυφασμένη με δραστηριότητες και λειτουργεί ως ζωντανός οργανισμός. Σύμφωνα με τον Wittgenstein δεν μπορούμε να καταλάβουμε τις λέξεις δίχως να κατανοήσουμε τη δραστηριότητα (πραξεολογικό θέμα), δεν μπορούμε να κατανοήσουμε τη δραστηριό-

1. "Forms of Life", *American Philosophical Quarterly*, Vol. 5,4/1968.

τητα χωρίς να δούμε πώς ταιριάζει στη ζωή του ομιλητή της γλώσσας και δεν μπορούμε να το δούμε αυτό αν δεν κατανοήσουμε πρώτα τη μορφή ζωής που έχει ο ομιλητής. Στο σημείο αυτό παρατηρούμε την ανθρωπολογική στροφή που μας επιδεικνύει ο Wittgenstein. Ό,τι καθορίζει τη μορφή ζωής είναι η ικανότητά μας να χρησιμοποιούμε τη γλώσσα. Η μορφή ζωής απαρτίζεται από μια γλώσσα ή ένα γλωσσικό παίγνιο, γιατί πρωτίστως προϋποτίθεται από τις δραστηριότητες των ομιλητών και τη συμμετοχή τους σε μια διαδικασία πρακτικών με κανονιστική συνέπεια.

Ο Garver¹ αναφέρεται στο συσχετισμό γλωσσικού παιγνίου και μορφής ζωής και θεωρεί ότι, κατά τον Wittgenstein, υπάρχει μια μόνο μορφή ζωής στην οποία αντιστοιχούν πολλά γλωσσικά παίγνια και δεν υπάρχει αντιστοιχία πολλαπλότητας γλωσσικών παιγνίων με μια πολλαπλότητα μορφών ζωής. Κατά τον Garver, κάθε γλωσσικό παίγνιο καθορίζει ή συγκροτεί μια ειδική μορφή, μια μορφή δραστηριότητας ή συμπεριφοράς, όχι όμως μια μορφή ζωής. Γι' αυτό ο Garver δέχεται μια μορφή ζωής που αποτελείται από γλωσσικά παίγνια, και ένα πλήθος δραστηριοτήτων και συμπεριφορών. Είναι αλήθεια πως δεν υπάρχουν αυστηρά κριτήρια για τον ορισμό των μορφών ζωής. Εκείνο που μπορούμε με βεβαιότητα να αναφέρουμε, είναι ότι αυτές αποτελούν κάτι το δεδομένο (given), κάτι το οποίο γίνεται αποδεκτό και ως εκτούτου αναγκαίο. Αυτή η αναγκαιότητα συνδέεται και με την αναγκαιότητα της γραμματικής, αλλά και με την αναγκαιότητα που διατρέχει το πρώιμο έργο του με τη μορφή της λογικής, και κατά τη γνώμη μου μεταστοιχειώνεται σε όλο το ύστερο έργο του, όχι βέβαια με τη μορφή της λογικής του *Tractatus* αλλά με την έννοια της μορφής ζωής με την οποία καταλήγει στις *Φιλοσοφικές Έρευνες*. Οι μορφές ζωής ως δεδομένο θεωρούνται και ως αποδεκτό γεγονός από τους ανθρώπους, γιατί αποτελούν και κομμάτι της φυσικής ιστορίας.

Το ερώτημα γιατί οι μορφές ζωής αποτελούν κομμάτι της φυσικής ιστορίας μας συνδέεται με τα γλωσσικά παίγνια. Η κατοχή της χρήσης της γλώσσας μας σημαίνει την ικανότητά μας να εισερχόμαστε σε αναρίθμητα γλωσσικά παίγνια. Η ικανότητα της ομιλίας αποτελεί δραστηριότητα του ανθρώπου που εντάσσεται αναγκαστικά στη φυσική ιστορία του αποτελεί ανθρωπολογικό φαινόμενο (ΦΕ 654). Η έννοια της «φυσικής» στον Wittgenstein είναι εγγενώς κανονιστική, διότι η «δεύτερη φύση» του ανθρώπου είναι κοινωνική. Ο άνθρωπος δεν αντιδρά μόνο στα φαινόμενα της φύσης αλλά δίνει και νόημα στις αντιδράσεις του. Έτσι, η στάση του ανθρώπου δεν είναι μπηχεβιοριστική αλλά εννόητη. Η φυσική ιστορία είναι συ-

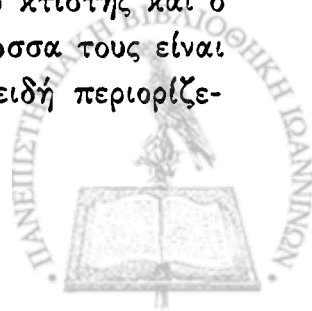
2. N. Garver, *This Complicated Form of Life*, Chicago, Open Court, 1994, σ. 246.

νειδητή εννόητη ιστορία. Τα γλωσσικά παίγνια έχουν κανονιστικό χαρακτήρα, δηλαδή αποτελούνται ή υπακούουν σε κανόνες οι οποίοι είναι στοιχεία ή όψεις της φυσικής ιστορίας του ανθρώπινου γένους, όπως βέβαια και οι ανθρώπινες δραστηριότητες εν γένει.

Είναι δυνατόν να διαπιστώσουμε ότι ο Wittgenstein προσεγγίζει ολιστικά τις μορφές ζωής. Σε καμιά περίπτωση δεν θεωρεί ότι οι ατομικές δραστηριότητες πρέπει να λαμβάνονται καθέκαστον, αντιθέτως αλληλοπλέκονται όλες οι δραστηριότητες μεταξύ τους, ακριβώς γιατί είναι στη φύση τους η πλοκή και η συνεξέταση. Έτσι αναδεικνύεται η πολυπλοκότητα των μορφών ζωής μέσα από τη δυνατότητα των αναρίθμητων γλωσσικών παιγνίων να εισέρχονται στις αλληλοπλεκόμενες δραστηριότητες. Οπωσδήποτε, υπάρχουν γλωσσικά παίγνια τα οποία ορισμένοι άνθρωποι δεν παίζουν. Αυτό βέβαια δεν εκπλήσσει, γιατί όλοι κατά κάποιο τρόπο έχουμε ορισμένους περιορισμούς. Ωστόσο, είναι εξαιρετικά δύσκολο να δείξουμε ότι υπάρχει γλωσσικό παίγνιο στο οποίο δεν δυνάμεθα να συμμετάσχουμε. Ο λόγος είναι ότι υπάρχουν αναρίθμητα γλωσσικά παίγνια, χωρίς σαφή και καθορισμένα όρια μεταξύ τους. Γι αυτό και ο ρόλος της γραμματικής καθίσταται ολοένα και πιο επιτακτικός, γιατί σ' αυτήν αναφέρεται το σύνολο χρήσεων των λέξεων και αυτή δηλώνει τις οικογενειακές ομοιότητες (*family resemblances*) με τις οποίες μπορούμε να αποσαφηνίσουμε το πεδίο καθορισμού των γλωσσικών παιγνίων. Επομένως, θα μπορούσαμε να πούμε ότι είναι εξαιρετικά δύσκολο να θεωρηθεί ένα γλωσσικό παίγνιο απολύτως ξένο σε ορισμένους ανθρώπους. Είναι τόσο συγγενή και όμοια μεταξύ τους τα γλωσσικά παίγνια που αν και με μια πρώτη ματιά φαίνονται ξένα σε ορισμένους, μετά από προσεκτικότερη εξέταση φαίνονται οικεία λόγω των ικανοτήτων των ανθρώπων να μιλούν τη γλώσσα τους. Αυτό δηλώνει ότι η μορφή ζωής η οποία προϋποτίθεται των γλωσσικών παιγνίων εμφανίζει μια αναγκαιότητα, που αποτελεί και το συγκροτησιακό της στοιχείο. Ως συνέπεια, εάν η μορφή ζωής είναι δεδομένη και αποτελεί μέρος της φυσικής μας ιστορίας, θα ήταν το γεγονός ότι μορφή ζωής αποτελεί την κοινή συμπεριφορά του ανθρώπινου είδους (ΦΕ 206). Παρόλα αυτά με το να αναφέρουμε ότι οι μορφές ζωής αποτελούν κάτι το παγιωμένο δεν σημαίνει ότι αρνούμαστε την εξέλιξη. Εξάλλου, αν παρατηρήσουμε τα γλωσσικά παίγνια, θα εντοπίσουμε και διαφορές μεταξύ τους (ΦΕ 290, 304).

Στις παραγράφους 2-19 των *Ερευνών* αναφέρονται ορισμένες απόψεις του Wittgenstein για τις μορφές ζωής. Συγκεκριμένα, αναφέρεται το παράδειγμα της περίπτωσης του κτίστη που φωνάζει στον βοηθό του να του δώσει τα υλικά που χρειάζεται (ΦΕ 2). Παρατηρούμε ότι ο κτίστης και ο βοηθός του, ως ανθρώπινα όντα, μιλούν μια γλώσσα. Η γλώσσα τους είναι πιο ακατέργαστη από τη γλώσσα άλλων ανθρώπων και επειδή περιορίζε-

ται σε ένα πολύ στενό είδος δραστηριότητας, πολλές φορές φαίνεται η ζωή τους να είναι ανεξάρτητη από τη γλώσσα που χρησιμοποιούν. Έτσι, θα μπορούσε κανείς να πει, όπως επί παραδείγματι ο Rhees¹, ότι η γλώσσα των κτιστών δεν αποτελεί διόλου γλώσσα. Το πρόβλημα για τον Rhees δεν είναι να φανταστούμε ανθρώπους με τόσο περιορισμένο λεξιλόγιο αλλά να φανταστούμε ότι μιλάνε τη γλώσσα μόνο για να δώσουν ειδικές οδηγίες, ενώ κατά τα άλλα δεν μιλάνε καθόλου². Το περιορισμένο πλαίσιο επικοινωνίας των κτιστών δεν δίνει τη δυνατότητα να μιλήσουμε για γλώσσα, γιατί δεν υπάρχει διάκριση ανάμεσα στην ύπαρξη και την έλλειψη νοήματος, και γιατί οι λέξεις που χρησιμοποιούν θα έπρεπε να μπορούν να χρησιμοποιηθούν και αλλού³. Αυτό που κυρίως απασχολεί τον Rhees δεν είναι ότι η γλώσσα των κτιστών είναι «φτωχή» ως προς το όρων που περιέχει, αλλά ότι οι λέξεις χρησιμοποιούνται μόνο κατά τη στείρα ρουτίνα των εντολών και των αντιδράσεων στη διαδικασία του κτισίματος. Ο N. Malcolm, αντιθέτως, ισχυρίζεται ότι μολονότι η κριτική είναι εμβριθής, εντούτοις ο Rhees δεν έχει λάβει υπόψη του το υπόβαθρο των γλωσσικών παιγνίων⁴. Όταν αναφέρεται ο Wittgenstein στα γλωσσικά παίγνια έχει υπόψη του ότι απαρτίζουν τις μορφές ζωής και δηλώνουν μια κατάφαση ζωής που βιώνουμε εμείς, όπως οι κτίστες. Όπως λοιπόν έχουμε τη βεβαιότητα ότι αυτοί είναι άνθρωποι όπως εμείς, έτσι και στη φυσική συμπεριφορά που προηγείται της μάθησης αυτοί εκφράζουν επιθυμία, πείνα, αδημανία, φόβο, έκπληξη, απογοήτευση, ικανοποίηση, όπως ακριβώς κάνουμε και εμείς⁵. Στην επικοινωνία τους κατά τη διάρκεια του κτισίματος τίποτα δεν αποκλείει να πούμε ότι συμπεριφέρονται όπως εμείς, και γι' αυτό δεν μπορούμε να ισχυριστούμε ότι εκτελούν τις εντολές μηχανιστικά.

Ο Rhees ισχυρίζεται ότι υπάρχει νόημα — επικοινωνία μέσα σε ένα ευρύτερο γλωσσικό πλαίσιο από αυτό των εντολών και των αντιδράσεων των φορέων του παιγνίου των κτιστών. Στο περιορισμένο γλωσσικό πλαίσιο των τεσσάρων λέξεων των εντολών και αντιδράσεων (μηχανιστική αλληλεπίδραση) δεν υπάρχει διάκριση ανάμεσα στο νόημα και την έλλειψη νοήματος. Ωστόσο, η απάντηση του Malcolm κινείται στην ορθή βιτγκενσταϊνική κατεύθυνση⁶, ένεκα του λόγου ότι ο Wittgenstein ανθίσταται στο σκεπτικισμό. Όντως, το λεξιλόγιο των φορέων του παιγνίου συνίσταται

1. Rush Rhees, "Wittgenstein's Builders", *Discussions of Wittgenstein*, London, Routledge, 1970, σ. 76.

2. Rhees, ό.π., σ. 77.

3. Rhees, ό.π., σ. 79.

4. N. Malcolm, *Wittgensteinian Themes*, New York, Cornell U.P., 1995, σ. 35.

5. N. Malcolm, ό.π., σ. 178.

6. Malcolm, ό.π., σ. 180.

σε τέσσερις λέξεις. Όμως η εκφορά αυτών των λέξεων μπορεί να έχει διαφορετικές λειτουργίες σε διαφορετικές περιστάσεις. Ακόμη και αν οι δύο άνθρωποι του παιγνίου δεν συνομιλούν, η αλληλεπίδραση τους μοιάζει με συνομιλία. Ακριβώς επειδή η ζωή αυτών των ανθρώπων «πρέπει να μοιάζει με τη δική μας από πολλές απόψεις», και γι' αυτό το λόγο μπορεί να επιτευχθεί εμπλουτισμός των εκφορών (διαφορετικά νοήματα) ακόμη και με ένα λεξιλόγιο τεσσάρων λέξεων — χωρίς δηλαδή την προϋπόθεση ενός ευρύτερου λεξιλογίου. Συνεπώς το πλούσιο λεξιλόγιο δεν αποτελεί προϋπόθεση, ώστε να έχουν οι εκφράσεις νόημα και διαφορετικά νοήματα.

Οι απόψεις του Wittgenstein για τη γλώσσα, το νόημα, τις ελπίδες και τους φόβους, την επιστήμη και τα μαθηματικά, τη θρησκεία, τη γνώση και τη βεβαιότητα, εστιάζονται στο τι είναι καθαρά ανθρώπινο γεγονός και πώς αυτό συσχετίζεται με το νου, τη συμπεριφορά και τη γλώσσα. Αυτό δηλώνεται και στην περίπτωση του πόνου που αναφέρει ο Wittgenstein, που είναι ένα αίσθημα κοινό σε κάθε όν: «η ρηματική έκφραση αντικαθιστά το επιφώνημα και δεν το περιγράφει» (ΦΕ 244). Αυτό επίσης αποτελεί μέρος της φυσικής μας ιστορίας.

Από τα παραπάνω έπεται ότι ο Wittgenstein δεν αποδέχεται ούτε τον μενταλισμό ούτε τον μπηχεβιορισμό. Οι λεπτομέρειες που αφορούν τα φαινόμενα αφορούν περισσότερο τις χρήσεις της γλώσσας και όχι νοητικές διεργασίες ή συμπεριφορικές εκδηλώσεις. Έτσι, η μορφή ζωής καθορίζεται από την «ικανότητά μας να χρησιμοποιούμε τη γλώσσα»¹. Ο Wittgenstein θεωρεί ότι ούτε η επιστήμη αλλά ούτε η μεταφυσική μας παρέχουν απάντηση για το τι είναι η γλώσσα, η μόνη απάντηση, η οποία βεβαίως δεν είναι εξηγητική, θα μπορούσε να λαμβάνει υπόψιν αναφορές στην κοινή συμπεριφορά των ανθρώπων, δηλαδή στη μορφή ζωής. Κατά την ανάπτυξη της θεωρίας του για τα γλωσσικά παίγνια ο Wittgenstein έχει την άποψη ότι οι χρήσεις της γλώσσας μας μπορεί να γίνουν απλώς αποδεκτές από μας, και δεν είναι δυνατόν να εξηγηθούν ή να ερμηνευθούν. Από αυτό μπορούμε να συμπεράνουμε ότι η «φυσική μας ιστορία» είναι μια έννοια απολύτως κανονιστική. Ο δυϊσμός ανάμεσα σε γεγονότα (facts) και στους κανόνες (norms) αίρεται.

Ορισμένοι σχολιαστές του Wittgenstein θα μπορούσαν να ερμηνεύσουν την αναφορά του στη «φυσική ιστορία ως το σύνολο των γεγονότων του ανθρώπινου είδους» (ΦΕ 194) ως μια φυσιοκρατική προσέγγιση των μορφών ζωής. Δεδομένου ότι, κατά τον Wittgenstein, οι μορφές ζωής υπάρχουν και βρίσκονται στο φυσικό κόσμο, το ερώτημα κατά πόσο είναι αποδεκτή μια φυσιοκρατική εκδοχή των μορφών ζωής αποτελεί ένα σημα-

1. N. Garver, ό.π., σ. 265.

ντικό κεφάλαιο του προβληματισμού γύρω από τη νοηματοδοσία των όρων «μορφές ζωής» και «γραμματική», που διατίθεται προς περαιτέρω έρευνα. Η απόπειρα απάντησης στο ερώτημα που εγείρεται, κατά πόσον δηλαδή ο Wittgenstein αποδέχεται μια φυσιοκρατική εκδοχή, απαιτεί κατά πρώτο λόγο συστηματική παρουσίαση των βασικών θέσεων και του προβληματισμού της φυσιοκρατικής θεώρησης και κατά δεύτερο λόγο μια βιτγκενσταϊνική ανάγνωση της φυσιοκρατικής προοπτικής.

Σύμφωνα με τη φυσιοκρατική θεώρηση, κάθε τι συνίσταται από φυσικές οντότητες — αυτές που μελετούν οι επιστήμες (σε ορισμένες εκδοχές της φυσιοκρατίας μόνο οι φυσικές επιστήμες) — που οι ιδιότητές τους καθορίζουν όλες τις ιδιότητες των πραγμάτων. Αποδεκτές μέθοδοι θεμελίωσης και εξήγησης είναι αυτές των επιστημών. Οι δύο αυτές θέσεις αφορούν τη μεταφυσική ή την οντολογία και την γνωσιοθεωρία αντίστοιχα. Αναφερόμενοι στη μεθοδολογική ή γνωσιοθεωρητική θέση, πρέπει να τονίσουμε ότι για τους φυσιοκράτες η επιστημονική μέθοδος είναι το μόνο μέσον που διαθέτουμε προς ανακάλυψη της αλήθειας. Μερικοί από αυτούς, ωστόσο, με πραγματιστικές διαθέσεις, υποστηρίζουν ότι αν και η επιστημονική μέθοδος αποτελεί το μοναδικό μέσο προς ανακάλυψη της αλήθειας, δεν μας προσφέρει ακόμη έναν και μοναδικό ορισμό γι' αυτήν. Η απόδοση του κατηγορήματος «αληθής» σε μια πρόταση γίνεται μέσα σε ένα εννοιολογικό σχήμα, και τα εννοιολογικά σχήματα είναι εργαλεία υποκείμενα σε συνεχή βελτίωση.

Η επιμονή του Wittgenstein στην προτεραιότητα της φυσικής ιστορίας σε σχέση με τη φυσική επιστήμη, της βεβαιότητας σε σχέση με τη γνώση, των πράξεων σε σχέση με τις λέξεις και των πρακτικών σε σχέση με τους κανόνες, επικεντρώνεται στο σημείο συνάντησης της φυσιοκρατίας με το υπερβατικό. Αυτό σημαίνει ότι δεν υπάρχει άλλη πραγματικότητα εκτός από αυτή του φυσικού κόσμου, υπάρχουν ωστόσο σημαντικές βεβαιότητες και άλλα τροπικά χαρακτηριστικά γι' αυτόν τον κόσμο που προϋποθέτει η επιστήμη, αλλά επιπλέον τα εξαιρεί από την αμφισβήτηση ή την επιβεβαίωσή του. Με τον όρο «φυσική ιστορία» ο Wittgenstein αναγνωρίζει προτάσεις (propositions) που εξαιρούνται από την επιστήμη, από τη θεωρητική εξήγηση, τον αναλυτικό ορισμό και τη γνωστημική (epistemic) έρευνα. Αυτή η κίνηση διακρίνει την ύστερη φιλοσοφία το φία του Wittgenstein που παίρνει αποστάσεις από το πρώιμο έργο του, από την αναλυτική φιλοσοφία και από τυπικές μορφές της αμερικανικής φυσιοκρατίας που εκπροσωπούν, επί παραδείγματι οι Dewey και Quine¹.

1. Βλ. Επί παραδείγματι, J. Dewey: *Experience and Nature*, 1935, και W. v. O. Quine, *Word and Object*, MIT Press, 1960.

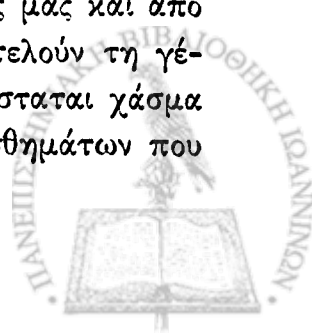
Αυτές οι προτάσεις παραμένουν κάτι το μυστηριώδες το οποίο ωστόσο μπορεί να απομυστικοποιηθεί. Από τη μια αν και είναι αόριστες, αναγνωρίζονται και καθορίζονται, κάτι που αποτελεί ήδη μια μεγάλη απομυστικοποίηση. Επιπλέον, κατέχουν μια βεβαιότητα όπως τονίζει ο Wittgenstein στο *On Certainty* που παράγεται από το ότι πάντοτε βρίσκονται μπροστά στα μάτια μας και από το ότι αποτελούν τμήματα της φυσικής ιστορίας. Το μυστήριο παραμένει στεγανοποιημένο (encapsulated) στο αναντίρρητο γεγονός ότι η «γραμματική» και οι «μορφές ζωής» δεν είναι καλά ορισμένες έννοιες. Και σ' αυτό έγκειται η δυσκολία. Οι ορισμοί είναι αναλυτικοί από τη φύση τους και η έκκληση για καλά ορισμένες έννοιες είναι ένα αίτημα της αναλυτικής φιλοσοφίας. Στην ύστερη φιλοσοφία του Wittgenstein το βάρος αποδίδεται στο πραξεολογικό στοιχείο. Πρέπει να μάθουμε να πράττουμε, πρέπει να εκπαιδευθούμε σε διάφορες χρήσεις της γλώσσας, προτού να είμαστε σε θέση να ζητάμε ή να αποδίδουμε ορισμούς. Μόνο για φιλοσόφους που αρχίζουν με ορισμούς η «γραμματική» και η «φυσική ιστορία» του Wittgenstein παραμένουν ένα ανεξιχνίαστο μυστήριο. Η απόδοση της γραμματικής και της μορφής ζωής από τον Wittgenstein, ως φυσικά φαινόμενα, ως γεγονότα της φυσικής ιστορίας, φαίνεται πως είναι μια γνήσια αλλά μη αναγωγιστική μορφή της φυσιοκρατίας. Ακριβώς επειδή είναι μη αναγωγιστική, στοιχεία του κόσμου μας υπερβαίνουν την επιστήμη και προϋποτίθενται από αυτήν. Οι περιγραφές της φυσικής ιστορίας και της μη γνωσιακής βεβαιότητας ως προϋποθέσεις βεβαιότητας, χαρακτηρίζονται αναμφίβολα ως θέση «υπερβατική» κατά μία έννοια. Προτείνοντας μια μορφή φυσιοκρατίας που ενσωματώνει κανονιστικά στοιχεία, ο Wittgenstein «προκαλεί» τις έννοιες που έχουμε κληρονομήσει. Επιπλέον, θέτει όρια στην επιστήμη και στην επιστημονική εξήγηση.

III.

ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΚΑΙ ΠΡΑΞΗ:

η βιτγκενσταϊνική κριτική στην αιτιακή εξήγηση της πράξης

Κατά τον Wittgenstein, οι συμβάσεις της γλώσσας και της σκέψης μας εδράζονται στα γλωσσικά παίγνια που συγκροτούν τις δραστηριότητές μας. Αυτό σημαίνει ότι το φαινομενικό χάσμα μεταξύ σκέψης και πραγματικότητας γεφυρώνεται από τη μια μεριά από τις μορφές ζωής μας και από την άλλη από την ανθρώπινη γλώσσα. Οι μορφές ζωής αποτελούν τη γέφυρα του «φαινομενικού» χάσματος και εξηγούν γιατί δεν υφίσταται χάσμα όπως λόγου χάρη στην περίπτωση των υποκειμενικών συναισθημάτων που

χαρακτηρίζουν την προσμονή ενός γεγονότος, και των διαφόρων λεκτικών ή μη εκφάσεων που αφορούν την προσμονή. Η πράξη του ομιλείν δείχνει ότι δεν υφίσταται τέτοιο χάσμα μεταξύ του υποκειμενικού συναισθήματος που χαρακτηρίζει την ξαφνική κατανόηση και της εγγύησης της μελλοντικής ικανότητας να προχωρήσουμε σωστά, γεγονός που περιέχεται στη δήλωσή μας «καταλαβαίνω», δηλαδή μεταξύ των κριτηρίων της κατανόησης και του νοήματος της λέξης «κατανοώ». Ο Cavell¹ αναφέρει ότι η έννοια της γραμματικής για τον Wittgenstein συνδέει το νου με τον κόσμο και αποτελεί την αποδοχή και εκτίμηση των μορφών ζωής. Η Pitkin² υποστηρίζει πάλι ότι όπως οι Marx και Nietzsche, έτσι και ο Wittgenstein μας διδάσκει ότι η σκέψη αντανακλά τις δραστηριότητές μας, και όπως ο Freud έτσι και αυτός ενδιαφέρεται να μας απαλλάξει από τις αυταπάτες και τα νοητικά κατασκευάσματα που μας κρατούν ομήρους. Τα νοήματα αποτελούν προϊόντα των διαφόρων χρήσεων των λέξεων και συγκροτούνται από την ανθρώπινη πρακτική.

Ο Wittgenstein μας διδάσκει ότι η φιλοσοφία απλώς περιγράφει τα γεγονότα και δεν εμποδίζει την πραγματική χρήση της γλώσσας η οποία συγκροτείται από τις δεδομένες (given) μορφές ζωής. Αυτό, βεβαίως, το δεδομένο των μορφών ζωής θα μπορούσε να σχολιαστεί από ορισμένους φιλοσόφους ως έννοια η οποία περιορίζει τις δυνατότητές μας να ερευνήσουμε προς κάτι βαθύτερο. Πριν όμως δεσμευτούμε από αυτό, καλό θα ήταν να εξετάσουμε την εκδοχή, μήπως ο Wittgenstein είχε κατά νου να μας διευκολύνει με αυτή τη μέθοδο, παρά να μας στερήσει τους ορίζοντες της έρευνάς μας. Με το να αναγνωρίζουμε αυτά που λέμε, αυτά που πράττουμε, αυτά που αισθανόμαστε, μπορεί να θεωρούμε ορισμένες αντιλήψεις μας για μια ενδεχόμενη αλλαγή ως αδύνατες, όμως αυτή η αυτογνωσία μπροστά μπορεί να αποτελεί και την μοναδική πηγή της γνήσιας αλλαγής.

Η αποδοχή από τον Wittgenstein της μορφής ζωής ως δεδομένου γεγονότος δεν είναι βέβαια το ίδιο με την αποδοχή από εμάς μιας συγκεκριμένης στάσης ζωής και των κανόνων που πρέπει να ακολουθήσουμε, αλλά δηλώνει την αποδοχή και την αντιμετώπιση των αναγκαιοτήτων που συγκροτούν τη ζωή μας και στοιχειοθετούν τη μορφή ζωής. Οποιαδήποτε αλλαγή σε έννοιες, θεσμούς ή συνήθειες δεν πραγματοποιείται μεμονωμένα αλλά διαμέσου των αλλαγών στις πράξεις μας που είναι οπωσδήποτε αλλαγές στην ίδια τη ζωή μας.

Ο Wittgenstein θεωρεί ότι η μέθοδος που ακολουθεί η επιστήμη όταν επιζητεί να απαντήσει σε ερωτήματα, όπως τι είναι νόημα, τι είναι σκέψη,

1. Cavell, *Must we mean what we Say?* Cambridge, Cambridge University Press, 1976, σ. 108-9.

2. H. Pitkin, *Wittgenstein and Justice*, Berkeley and Los Angeles, University of California Press, 1972, σ. 336.

το ίδιο βέβαια παραπλανητική είναι και κάθε απόπειρα να αναζητηθούν οι βαθύτερες αρχές των εννοιών. Η ματαίωση τέτοιων ερωτημάτων οδηγεί σε φιλοσοφικές συγχύσεις και γι' αυτό ολοένα και προσπαθούμε να κατευθυνθούμε, δήθεν, βαθύτερα στην αναζήτηση των εννοιών διαμέσου εξηγήσεων. Αισθανόμαστε δηλαδή: «σαν να έπρεπε να επισκευάσουμε με τα δάχτυλά μας έναν ξεσχισμένο ιστό αράχνης.» (ΦΕ 106). Το σφάλμα δεν βρίσκεται στις εξηγήσεις καθεαυτές αλλά στην ίδια την απόπειρα αποσαφήνισης των εννοιών. Επομένως αντί να προσβλέπουμε σε εξηγήσεις θεωριών καλύτερα είναι να τις περιγράφουμε (ΦΕ 126). Επειδή όλα βρίσκονται ενώπιόν μας δεν υπάρχει τίποτα να εξηγήσουμε και η μόνη οδός είναι να προσέξουμε με ακρίβεια τις χαρακτηριστικές δομές της γλώσσας οι οποίες φανερώνουν και τη χρήση των εννοιών. Ο Wittgenstein καλεί να προσέξουμε τις πολύπλοκες λεπτομέρειες που έχει η πρακτική της χρήσης της γλώσσας μας. Η έννοια της ανθρώπινης πρακτικής στην βιβλιογραφία αναγνωρίζεται από την πρόθεση του φορέα της δράσης και τη συναίσθηση που έχει για την πράξη αυτή¹.

Η αντίληψη για την πράξη είναι συνδεδεμένη με αυτήν της πρόθεσης, του κινήτρου και του σκοπού. Έτσι, η αναγνώριση της πράξης είναι εξαρτημένη από την κατανόηση του υποκειμένου που ενεργεί. Η θέση αυτή που δηλώνει με έμφαση την αυθεντία του φορέα της δράσης ως μόνου αρμοδίου για τη δυνατότητα της μεταφρασιμότητας ή μη της πράξης του δεν θα έβρισκε σύμφωνη μια βιτγκενσταϊνική ανάγνωση. Η θέση αυτή εκφράζεται από τον Winch², ιδιαιτέρως όταν υποστηρίζει στην προβληματική των κοινωνικών επιστημών ότι όχι μόνο η αναγνώριση των πράξεων βάσει κριτηρίων που συγκροτούνται από μια συγκεκριμένη μορφή ζωής αλλά και κάθε γεγονός που λογίζεται ως μαρτυρία, απόδειξη ή πραγματικότητα για τον ορισμό της πράξης, είναι εξαρτημένο από τις έννοιες και τους κανόνες των φορέων της δράσης και των εκάστοτε δραστηριοτήτων τους.

Μια άλλη θέση διατυπώνει ότι η έννοια της πράξης είναι λογικά ασύμβατη με την αιτιακή εξήγηση που, λόγου χάρη, θα μπορούσε να έχει κάποιο φυσικό γεγονός. Και αυτή τη θέση η βιτγκενσταϊνική προβληματική θα την χαρακτήριζε εσφαλμένη. Η άποψη ότι μόνο ο φορέας της δράσης είναι σε θέση να γνωρίζει όλη τη διαδικασία τέλεσης και προβληματικής της πράξης, καθώς και τη μεταφρασιμότητά της ή μη στον κοινωνικό του χώρο είναι εξαιρετικά επισφαλής. Ενίοτε, ο φορέας της δράσης δεν γνωρίζει τι κάνει, ούτε και αντιλαμβάνεται τι έχει κάνει. Θα μπορούσε, επί παραδείγ-

1. P. Winch, *The Idea of a Social Science and Its Relation to Philosophy*, New York, Humanities Press, 1965, σ. 35.

2. Ό.π., σ. 35.

ματι, να πράττει νευρωσικά, έτσι ώστε τα δεδομένα της πράξης του να μην ήταν αποδεκτά στη συνείδησή του. Θα μπορούσε, σε διαφορετική περίπτωση, να είναι βραδύνους, ώστε να ήταν ανίκανος να αντιληφθεί τι είχε κάνει.

Η έννοια της πράξης λαμβάνει το περιεχόμενό της από τη διαδικασία της πράξης και διαμορφώνεται από τα επιτελεστικά γλωσσικά παίγνια, έτσι που η γραμματική της πράξης να περιέχει πολλές αντιφατικές περιπτώσεις. Γιατί ως γνωστόν οι πράξεις των ανθρώπων δεν διακρίνονται μόνο για τη συνέπειά τους, αλλά και για την πολυπλοκότητα και τη συγκρότηση ποικίλων και αφηρημένων γλωσσικών παιγνίων. Επίσης, οι πράξεις μπορούν να λειτουργούν πολύ καλά σε ένα πλαίσιο, όταν πρόκειται για συγκεκριμένες περιπτώσεις, αλλά όταν γίνεται προσπάθεια για να αρθρωθούν γεγονότα που έχουν να κάνουν με τη φύση της υπόσχεσης, της υπακοής και αφηρημένων καταστάσεων, βρισκόμαστε ενώπιον παραδόξων. Η ίδια γραμματική πολυπλοκότητα των εννοιών της πράξης δηλώνει ότι η αναγνώριση των πράξεων και η προβληματική τους αν και μπορεί να είναι αντικειμενική και αμερόληπτη, δεν είναι ποτέ όπως η προβληματική που αφορά τα φυσικά γεγονότα. Τα γεγονότα της πράξης έχουν να κάνουν με δεσμεύσεις και υπευθυνότητες. Μπορούμε διαμέσου της πράξης να εξηγούμε ένα γεγονός αιτιακά αλλά το ίδιο το γεγονός του εξηγείν εντάσσεται σε μια κατηγορία νοήματος διαμέσου της πολυείδειας των γλωσσικών παιγνίων. Έτσι, όταν αναφερόμαστε στην μορφή γνώσης ενός γεγονότος, πρέπει να αντιλαμβανόμαστε μια διαδικασία δέσμευσης σε αυτό το γεγονός που η φύση περιλαμβάνεται στη γραμματική της εξήγησής του.

Η βιτγκενσταϊνική οπτική θα έδειχνε ότι η έννοια της πράξης πρέπει να είναι απαλλαγμένη από ντετερμινιστικές διαστάσεις και αιτιακές εξηγήσεις. Η γραμματική των εννοιών, της πράξης, της ελευθερίας ή της αιτιότητας, είναι το στοιχείο που μας καλεί ο Wittgenstein να προσέξουμε ιδιαιτέρως. Είναι τα γεγονότα της γραμματικής τα οποία περιέχουν αντιφατικές περιπτώσεις όταν προσπαθούμε να δώσουμε μια γενική εξήγηση για κάθε έννοια. Για τον Wittgenstein, η γραμματική μιας έννοιας αναφέρεται σε μια ποικιλία διαφορετικών χρήσεων αυτής της έννοιας. Και επιπλέον, αν ορισμένες ερωτήσεις που αναφέρονται σε αυτές τις έννοιες συμβαίνουν σε διαφορετικά γλωσσικά πεδία είναι αναγκαίο να λαμβάνονται σοβαρά υπόψη και να περιλαμβάνονται στη γραμματική.

Η επιμονή του Wittgenstein στην έννοια της γραμματικής είναι αυτό που μας κάνει τελικά να δούμε σοβαρά ότι οι εξηγήσεις των γεγονότων δεν πραγματοποιούνται μόνον σε ένα εμπειρικό επίπεδο αλλά είναι εδραιωμένες βαθιά στο εννοιολογικό μας σχήμα, και αν προσπαθήσουμε να αλλάξουμε τις εξηγήσεις πρέπει να μετατρέψουμε όλο το εννοιολογικό μας σχήμα. Το σύστημα αυτό δεν μας επιτρέπει μόνο να εξετάζουμε το πώς βλέ-

πουμε τον κόσμο, αλλά κυρίως το πώς συσχετιζόμαστε με τους συνανθρώπους μας, και πώς αντιδρούμε απέναντί τους. Είναι πολύ φυσικό να είναι οι έννοιές μας συμβατικές αλλά οι συμβάσεις στις οποίες βασίζονται δεν είναι αυθαίρετες, διαμορφώνονται από την ανθρώπινη κατάσταση και συμπεριφορά, δηλαδή από τη μορφή ζωής.

Για τον Wittgenstein το φιλοσοφείν έχει ως ρόλο την αποσαφήνιση αναπόδραστων χαρακτηριστικών του κόσμου με την εκ νέου έρευνα των γεγονότων που αναφέρονται σ' αυτά. Το εννοιολογικό μας σχήμα περιέχει πολλές αντιφατικές περιπτώσεις. Ως εκ τούτου η φιλοσοφία έχει ως έργο την ολοκλήρωση της πορείας προς την αυτογνωσία. Εκεί βρίσκεται και η επισήμανση του Wittgenstein, κατά την άποψή του οποίου αυτή η συνεχής αναζήτηση της φιλοσοφίας πρέπει να μας οδηγεί στη θεραπεία από τις διανοητικές αγκυλώσεις που είχαμε εμπλακεί με την παλαιά φιλοσοφία. Η παλαιά φιλοσοφία κατέληγε σε δογματισμούς για τη θέαση του κόσμου. Οι φιλόσοφοι της παλαιάς φιλοσοφίας προσπαθούσαν να επεξεργασθούν τα δεδομένα του κόσμου και των εμπειριών μας, αναδεικνύοντας ένα σύστημα το οποίο επεξεργάζεται τις έννοιες και διακρίνεται για τη συνεκτικότητά του. Ο Wittgenstein αναφέρεται περισσότερο στη γραμματική των εννοιών, δηλαδή στην περιγραφή των χρήσεών τους, χωρίς να οικοδομεί φιλοσοφικό σύστημα. Μας προσφέρει μόνο τα εργαλεία και την οπτική για την άσκηση του φιλοσοφείν.

Ο Wittgenstein ανακαλύπτει αταξία στην παλαιά φιλοσοφία, γιατί μέλημά της είναι η κατηγοριοποίηση των θεμάτων και η προσπάθεια ανεύρεσης δομής, χωρίς προηγουμένως να ληφθούν ορισμένες προϋποθέσεις όπως είναι η αποσαφήνιση του πεδίου χρήσης των εννοιών. Εκείνο που κυρίως τονίζει ο Wittgenstein, είναι να εστιάσουμε την προσοχή μας στη μέθοδο. Όπως μάλιστα δηλώνει ο Cavell¹: «με το να διαβάζουμε τη μέθοδο με σαφήνεια, διαβάζουμε με σαφήνεια τον κόσμο».

Δεν είναι αναγκαία η δημιουργία μετα-γλώσσας για να ενταχθεί το εννοιολογικό μας πλαίσιο, έτσι που να αποσαφηνίσουμε κάθε μορφή του. Όλα για τον Wittgenstein βρίσκονται στην επιφάνεια και δεν υπάρχει ανάγκη να αποκαλύψουμε καμιά κρυμμένη δομή. Η γλώσσα, ως συμβολικό σύστημα, απασχολεί σοβαρά τη φιλοσοφία, η οποία θέτει ως στόχο να καταστήσει σαφείς τις συμβάσεις και τις αντιθέσεις που εμφιλοχωρούν σε αυτήν. Η πραγματική φιλοσοφία, κατά τον Wittgenstein, δεν επαλλάσσει από συγκεκριμένες συμβάσεις ή αξιώσεις, αλλά απελευθερώνει από ιδεοληψίες που αναφέρονται στο εννοιολογικό μας σχήμα. Εκείνο που επιτυγ-

1. S. Cavell, "The Claim to Rationality: Knowledge and the Basis of Morality", Dissertation, Harvard University, 1961, σ. 89.

χάνει η φιλοσοφία δεν είναι την αλλαγή του εννοιολογικού σχήματος αλλά την αποκάλυψη των αναγκαιοτήτων του¹. Αλλαγή του εννοιολογικού μας σχήματος θα συνεπάγονταν και αλλαγή των μορφών ζωής στις οποίες είναι εδραιωμένες οι έννοιές μας.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Είναι σαφές η προτεραιότητα που δίνει στη γλώσσα ο Wittgenstein ως πεδίο συγκρότησης των εννοιών κατά την ύστερη περίοδο. Με δεδομένη αυτήν την προτεραιότητα η έννοια των μορφών ζωής αποκτά τον χαρακτήρα επιχειρήματος για την έσχατη θεμελίωση των εννοιών, οι οποίες συγκροτούνται θεωρητικά και πραξεολογικά. Οι μορφές ζωής θεωρούνται αθεμελίωτες και δεδομένες, και η αναφορά σ' αυτές παρέχει τη δυνατότητα ερμηνείας για τη συγκρότηση των εννοιών. Ως δεδομένες και αποδεκτές από τους ανθρώπους αποτελούν κομμάτι της φυσικής ιστορίας τους. Η έννοια της φυσικής στον Wittgenstein είναι εγγενώς κανονιστική. Η ικανότητα για ομιλία είναι ανθρώπινη δραστηριότητα που εντάσσεται στη φυσική ιστορία και αποτελεί ανθρωπολογικό φαινόμενο. Ο κανονιστικός χαρακτήρας των γλωσσικών παιγνίων είναι και αυτός στοιχείο της φυσικής ιστορίας, όπως είναι και οι ανθρώπινες δραστηριότητες. Κατά τον Wittgenstein η μορφή ζωής είναι η κοινή συμπεριφορά του ανθρώπινου είδους. Με αυτή την αντίληψη φαίνεται ότι εισάγει μια ολιστική προσέγγιση στις φιλοσοφικές απόψεις του για τη γλώσσα.

Η πρόταξη του πραξεολογικού στοιχείου εξυπηρετεί επιπλέον και το σκοπό της αντιπαράταξης στον μενταλισμό και τον μπηχεβιορισμό. Τα φαινόμενα στα οποία αναφέρεται ο Wittgenstein εξαρτώνται από τη χρήση της γλώσσας. Ως εκ τούτου, δεν αποδίδει κεντρικό εξηγητικό ρόλο σε ό,τι αφορά το γλωσσικό φαινόμενο σε νοητικές διεργασίες ή συμπεριφορικές εκδηλώσεις. Επιπλέον, η επιστήμη και η μεταφυσική δεν μας παρέχουν απάντηση για το τι είναι η γλώσσα. Η μορφή ζωής είναι το έσχατο θεμέλιο συγκρότησης της κανονιστικής γλωσσικής λειτουργίας. Η μόνη μη εξηγητική απάντηση για το τι είναι τελικά η γλωσσική λειτουργία είναι η αναφορά στη μορφή ζωής, στην κοινή συμπεριφορά των ανθρώπων.

Έργο της φιλοσοφίας στο ύστερο έργο είναι η επισκόπηση του γλωσσικού πεδίου και η διαλεύκανση των εννοιών. Η φιλοσοφία είναι μια θεραπευτική πρακτική η οποία διαλύει κάθε εννοιολογική σύγχυση στην οποία τα προβλήματα της παραδοσιακής φιλοσοφίας όφειλαν την ύπαρξή τους. Αποστολή της φιλοσοφίας δεν είναι η ανακάλυψη της κρυμμένης ουσίας της

1. Pitkin, ο.π., σ. 298.

πραγματικότητας ούτε και η τάση για γενίκευση των φαινομένων. Η διάκριση μεταξύ φιλοσοφίας και επιστήμης που επιχειρείται από τον βιεννέζο φιλόσοφο θα έπρεπε να οδηγήσει σε ερμηνευτικές αποφάνσεις, σχετικές με κάποια μορφή ανορθολογικότητας. Η απομάκρυνση της φιλοσοφίας από τις αιτιακές εξηγήσεις των εμπειρικών φαινομένων βασίζεται στο γεγονός ότι η φιλοσοφία δεν απασχολείται με την περιγραφή ή την εξήγηση της πραγματικότητας αλλά με την αποσαφήνιση του εννοιολογικού πεδίου στο οποίο αναδεικνύονται οι κανόνες για την περιγραφή της πραγματικότητας, δηλαδή με τις προϋποθέσεις συγκρότησης του νοήματος των εννοιών στο γλωσσικό πεδίο (ΦΕ 124). Η σημασία που αποδίδεται στη γραμματική των εκδοχών που διατυπώνονται για τις έννοιες είναι καθοριστική για τις φιλοσοφικές προτάσεις, γιατί σ' αυτές διαφαίνεται κάθε παρατυπία στη γλωσσική εκφορά αναφορικά με τη διατύπωση των εννοιών και την ακολουθία ή μη των κανόνων.

SUMMARY

LANGUAGE AND FORMS OF LIFE: An Evaluation of the Latter Wittgenstein's Work

In his later philosophy, Wittgenstein explains the connection between language games and forms of life. [He came to see that our use of language depends on forms of life. The point of his later philosophy is to achieve insight into the nature of our language, but that insight happens to be only to undermine the grammatical illusions that generate philosophical problems, not generate yet another philosophical theory.

Giving an account of several paradigms from our ordinary life, Wittgenstein examines crucial themes of his theory of language such as: the matter of rule-following and the private language argument. These themes have been of great importance, providing several philosophical aspects for his later commentators. Wittgenstein's later treatment of philosophical questions - unlike the approach he takes in the *Tractatus* - does not fall back on an appeal to an inexpressible objective order that supposedly validates a particular view of the world. Instead, he emphasizes aspects of everyday life that we ordinarily take for granted, in order to see that these facts undermine what we take for granted when we try to answer philosophical questions. The point of the examples in *Philosophical Investigations* is precisely to show us alternatives to any way at looking the things.

His conception of the form of life as "given" does not lead us to metaphysical, essentialistic, or behavioristic assumptions. Instead, we come to think of him as giving us an holistic view, for the main reason that the forms of life are embedded in our natural history of the world.

Thanassis Sakellariadis
Ph. D University of Ioannina

